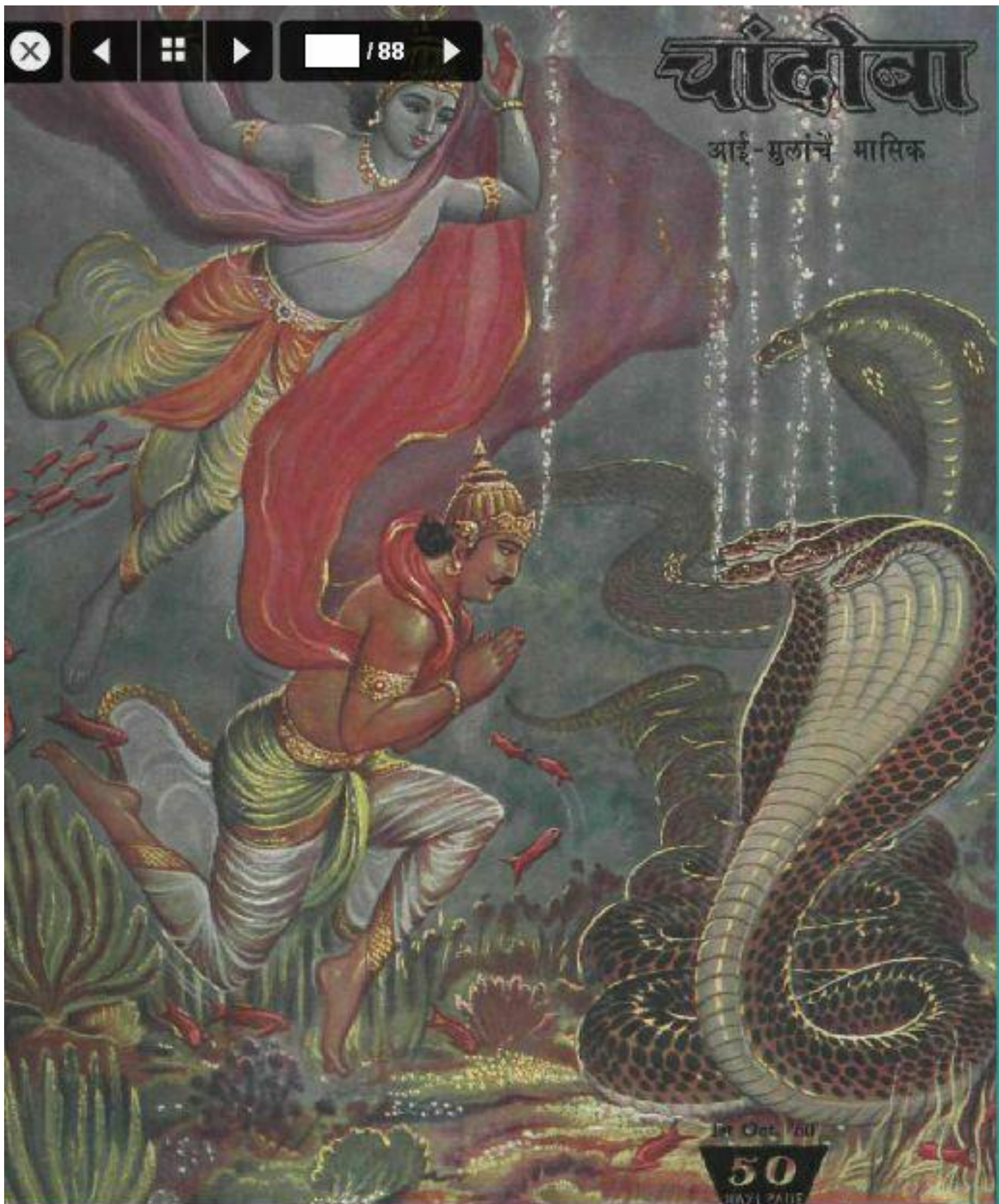

/ 88
चांदोबा
आई-मुलांचें मासिक
Oct.
50

अर्जुनानें जयद्रथाला मारण्याची प्रतिज्ञा केलेली ऐकून कौरव सैन्य भयभीत झालें. जयद्रथाची तर गाळणच उडाली. तो दुर्योधनाकडे येऊन म्हणाला—"मला वांचवा. पांडव सूड घेतल्याशिवाय राहणार नाहींत. उद्यांचा दिवस मी रणांगणांत येतच नाहीं."

"तूं वीर असून इतका भितोस ? अरे, आम्ही आहोंत ना सर्व जण तुझ्या पाठीशीं ?" दुर्योधनानें त्याला जरा धीर दिला.

"युद्धांत मरणाराला वीर गति मिळते. माहीत आहे ना ?" द्रोणानें धीर दिला. अशा तऱ्हेनें एकेक जण जयद्रथाला धीर देत होता.

इकडे पांडवांच्या शिबिरांत कृष्ण अर्जुनाला सांगत होता कीं तूं तुझ्या भावांना किंवा मला विचारून कां नाहीं प्रतिज्ञा केलीस ? उद्यां कर्ण, कृप, अश्वत्थामा, शल्य, भूरीश्रव व वृषसेन वगैरे मिळून जयद्रथाचें रक्षण करणार आहेत. ह्या सर्वांना हारवल्या नंतरच तुला जयद्रथाला मारतां येईल.

"कृष्णा, ह्या सर्वांची शक्ति एकवटली तरी ती माझ्या अर्ध्या एवढीहि होईल का ? मग एवढी चिंता कशाला ? द्रोणाचार्यांच्या समक्षच मी उद्यां जयद्रथाला मारतों." अर्जुन म्हणाला.

क्षणभर दोघेहि स्तब्ध राहिले. नंतर अर्जुनच म्हणाला—"तूं माझ्या शिबिरांत जाऊन सुभद्रा व उत्तरा ह्यांचें सांत्वन कर. त्यांना सांग कीं मी उद्यां त्या नीच जयद्रथाला यमसदनास पाठविणार आहें."

अर्जुनाच्या इच्छेवरून कृष्ण सुभद्रेकडे गेला. ती शोकसागरांत बुडून दुःख करीत बसली होती. तिला सांत्वना देण्यासाठीं आलेल्या स्त्रियाहि तिची दशा पाहून शोक करीत होत्या. कृष्णाच्याहि डोळ्यांत आसवें उभीं राहिलीं. पण स्वतःला संभाळून तो सुभद्रेला म्हणाला—"अग ताई, अशी रडत बसलीस तर कसें चालेल ? आपलें दुःख आवरून त्या उत्तरेला धीर दे. त्या बिचारीवर तर आकाशच कोसळलें आहे. तुझ्याशिवाय तिला कोण धीर देणार ? आम्हांला आपल्या कर्तव्याची जाणीव करून देऊन अभिमन्यु स्वर्गाला निघून गेला. त्याला मारणाऱ्या जयद्रथाला उद्यां सूर्यास्तापूर्वी यमसदनास पाठविण्याची अर्जुनानें प्रतिज्ञा केली आहे. तूं आपला शोक आवरून उत्तरेचें सांत्वन कर." असें सांगून कृष्ण आपल्या शिबिरांत निघून गेला.

त्या दिवशीं रात्रीं कृष्णाला झोंप आली नाहीं. अर्जुनाची प्रतिज्ञा पूर्ण कशी होईल, तो विचार सारखा करीत होता. शेवटीं कांहीं तरी विचार करून त्यानें सारथ्याला सांगितलें कीं उद्यां अर्जुनाच्या ऐवजीं मी युद्ध करणार आहें. माझें युद्धाचें सर्व सामान, सर्व शस्त्रास्त्रें, गदा, कौमोदकी, शक्ति, चक्र वगैरे सर्व रथांत ठेऊन दे. रथाचा गरुडध्वज व छत्र नीट करून ठेव आणि कवच शिरस्त्राण घालून माझा रथ युद्धभूमीवर आण. मला घाई असेल तर मी पांचजन्य वाजवीन त्याचा इशारा होतांच क्षणाचाहि विलंब न लावतां रथ घेऊन माझ्याकडे ये.

अर्जुनानें प्रतिज्ञा तर केली. पण ती पूर्ण कशी होणार ? त्यामुळें तो सुद्धां बिछान्यावर नुसता पडून राहिला होता. मधेंच त्याचा डोळा लागला आणि त्याला असें स्वप्न पडलें—कोठून तरी कृष्ण अर्जुनाकडे गेला. अर्जुनानें मोठ्या आदरानें त्याचें स्वागत केलें आणि आपण जवळच हात

जोडून उभा राहिला. कृष्ण म्हणाला—"कशाला तूं उगीच चिंता करीत आहेस. मुळींच भिऊं नकोस. सर्व कांहीं ठीक होईल." त्यावर अर्जुन म्हणाला—"उद्यांच तर जयद्रथाला मारावयाचें आहे. सर्व कौरव वीर त्याचें रक्षण करणार आहेत. त्यांच्या घेऱ्यांतून बाहेर निघेल तेव्हां त्याला मारावयाचें. कसें जमणार ?"

"तुला शंकरानें पाशुपतास्त्र दिलें आहे ना ? त्याचा उपयोग कर. शंकराचें स्मरण चिंतन कर. तो तुझ्यावर प्रसन्न होईल." असें कृष्णानें सुचविलें. तत्क्षणींच अर्जुन गुडघे टेकून खालीं बसला आणि शंकराचें ध्यान केलें.

अर्जुनाला स्वप्नांतच दिसलें कीं ते दोघे आकाश मार्गानें उत्तरेच्या बाजूनें उडून जात आहेत. तेथें त्यांना हिमालय पर्वत दिसला. गंगानदी व नाना तऱ्हेचे वृक्ष दिसले. हें सर्व पार करून ते दोघे कैलासाला जाऊन पोहोंचले. तेथें शिवपार्वती बसली होतीं. कृष्णार्जुनांनीं त्यांना नमस्कार केला व शंकराची स्तुति केली.

शंकरानेंहि कृष्णाचें व अर्जुनाचें स्वागत केलें आणि म्हणाला—"तुम्हीं दोघे नर-नारायण येण्याचें कारण मला समजलें. पलीकडे त्या सरोवरांत मीं आपलीं शस्त्रास्त्रें ठेविलेलीं आहेत. तुम्ही जाऊन तीं घ्या. कृष्णार्जुन दोघेहि त्या सरोवराजवळ गेले व शस्त्रें घेण्यासाठीं म्हणून पाण्यांत उतरले. पण त्यांत दोन महा सर्प असलेले त्यांना दिसले. एक सूर्याप्रमाणें तळपत होता तर दुसरा अग्नीप्रमाणें ज्वाळा ओकीत होता. ह्या दोघांनीं क्षणभर डोळे मिटून शंकराचें ध्यान केलें. कांहीं वेळ हात जोडून स्तब्ध उभे राहिले. नंतर डोळे उघडून पाहतात तो त्यांना तेथें सार्पांच्या ऐवजीं धनुष्यबाण दिसले. ते घेऊन ते दोघे पुन्हां शंकराकडे गेले.

शंकरानें तें धनुष्य घेतलें. एक मंत्र म्हटला. त्याबरोबर कांहीं तरी त्याच्या पाठीमागून येऊन त्या धनुष्यबाणांत शिरलें.

अर्जुनानें तें धनुष्य घेऊन त्याच्यावर बाण चढविण्याची रीति लक्षपूर्वक पाहिली. नंतर शंकरानें म्हटलेला मंत्र पाठ केला.

एवढें झाल्यावर कृष्णार्जुनांनीं धनुष्य बाण पुन्हां त्या सरोवरांत आणून ठेविले. परत जाऊन शंकराला नमस्कार केला आणि त्याचा निरोप घेऊन परतले.

स्वप्न संपलें. अर्जुन जागा झाला आणि त्याला खरोखरच वाटूं लागलें कीं आपण कांहीं तरी महत्कार्य संपवून आलो आहोत. त्याच्या चेहेऱ्यावर आनंद आणि देहांत उत्साह दिसूं लागला.

कृष्ण पाहाटें उठला आणि युधिष्ठिराच्या शिबिरांत गेला. त्या वेळीं पांडवांच्या बाजूचे सर्व मोठमोठे राजे त्याला भेटण्यासाठीं आले होते. कृष्णाचें आगमन होतांच युधिष्ठिर त्याला म्हणाला—"अर्जुनाची प्रतिज्ञा पूर्ण करणें सर्वस्वी तुझ्यावरच अवलंबून आहे."

"तूं कांहीं चिंता करूं नकोस. अर्जुनाची प्रतिज्ञा कधीं मिथ्या ठरेल का ?" असें सांगून कृष्णानें त्याला धीर दिला.

त्याच वेळीं अर्जुन तेथें आला आणि त्यानें त्याला रात्रीं पडलेलें स्वप्न सांगितलें. तें ऐकून सर्वांना आश्चर्य वाटलें आणि आनंदहि झाला.

त्यानंतर युद्धाची चर्चा झाली. त्यांत अर्जुन सात्यकीला म्हणाला—"सात्यकी, आजचें युद्ध फार महत्वाचें आहे. जयद्रथाचा वध करणें हें त्यांतील मुख्य काम आहे. पण माझें तुला असें सांगणें आहे कीं तूं

युधिष्ठिराबरोबर सतत राहून त्याचें रक्षण कर. जयद्रथाला मारण्याचें काम आम्ही बघूं."

इकडे रणांगणावर त्या दिवशीं द्रोणानें आपली सेना शकट व्यूहांत रचून सज्ज केली. जयद्रथाचें रक्षण करण्यासाठीं त्यानें भूरिश्रव, कर्ण, अश्वत्थामा, शल्य, वृषसेन, कृप वगैरेंना ताकीद दिली. ह्या सर्वांच्या रक्षणासाठीं त्यानें एक लाख अश्वसेना, साठ हजार रथ, चौदा हजार हत्ती आणि एकवीस हजार पायदळ एवढें सैन्य नियुक्त केलें. मग तो जयद्रथाकडे वळून म्हणाला—"तूं माझ्या पाठीमागें सुमारें अर्ध्याकोसावर रहा, तुला कशाची भीति राहाणार नाहीं. देव आला तरी तुला मारूं शकणार नाहीं."

पांडव सेनेची व्यवस्था नकुलपुत्र शतानीक व धृष्टद्युम्न ह्यांच्याकडे होती. युद्ध सुरू झालें. अर्जुनाला सुरवातीपासूनच आपली प्रतिज्ञा पूर्ण करण्याचा उत्साह असल्यानें तो त्वेषानें लढूं लागला. तो झपाट्यानें शकट व्यूहापर्यंत गेला आणि आंत शिरणार तोंच दुर्योधनाचा भाऊ दुर्मर्षण एका मोठ्या गज-दलासह तेथें येऊन पोहोंचला. त्याचा धुव्वा उडवून तो पुढें जाणार एवढ्यांत दुश्शासन एक तुकडी घेऊन थडकला. अर्जुनापुढें का असल्या तुकड्यांचा निभाव लागणार? त्यानें त्या तुकडीबरोबर दुश्शासनाची अशी पाठ पुरवली कीं तो धूम ठोकून द्रोणाचार्यांच्या पाठीशीं जाऊन दडून बसला.

अर्जुन तेथपर्यंत गेला. तेथें द्रोणाला विनयानें नमस्कार करून म्हणाला—"गुरुदेव, मी आज जयद्रथाला मारण्याची प्रतिज्ञा केली आहे. ती पूर्ण होण्यासाठीं मी आपल्या कृपेचा अभिलाषी आहें."

"अरे पण माझा पराभव केल्या विना तूं कसा पुढें जाऊं शकशील?" द्रोणानें विचारलें.

गुरूचा इशारा होतांच त्या दोघांचें युद्ध सुरु झालें. द्रोणापुढें अर्जुनाची काय कथा? सारा दिवस युद्ध केलें तरी तसूंभर सुद्धां अर्जुन पुढें जाऊं शकला नसता. तेव्हां कृष्णानें त्याचा रथ दुसऱ्या बाजूनें वळवून पुढें नेला. म्हणाला—"येथेंच वेळ घाल-विण्यांत अर्थ नाहीं. आपलें लक्ष्य तिकडे पलीकडे आहे. तिकडे जावयाचें आहे."

द्रोणानें तसाच अर्जुनाचा पाठलाग केला. आणि म्हणाला—"अरे माझ्याशीं युद्ध करतां करतां मध्येंच कोठें पळून चाललास?"

"गुरुवर्य! आपला पराभव कोण करू शकणार? आपली सदा कृपा असावी. एवढीच अभिलाषा." असें सांगून श्रीकृष्णानें मागें बघितल्या शिवाय रथ पुढें काढून नेला.

अर्जुन गेला तो सरळ जयद्रथाच्या सैन्याकडे. त्याच्या बरोबर युधामन्यु आणि उत्तमौज हेहि होते. ह्या वीरांना तोंड देण्यासाठीं कृतवर्मा, जय, काम्भोज, श्रुतायु वगैरे आपापल्या सैन्यासह पुढें सरसावले. भयंकर मोठें युद्ध झालें. त्यांत कृष्ण व अर्जुन दोघेहि घायाळ झाले. तरीहि अर्जुनाचें युद्ध चालूंच होतें. पण तेंहि

समाधान त्याला फार वेळ लाभलें नाहीं. युधामन्यु व उत्तमौजाला कृपानें असें अडवून धरलें कीं ते रत्तीभर सुद्धां पुढें जाऊं शकले नाहींत. त्यामुळें एकट्या अर्जुनाचाच रथ पुढें पुढें जात होता. एकटा अर्जुन पण त्याच्या अंगांत सहस्र वीरांचा पराक्रम. म्हणून त्यानें शत्रु सैन्याचा धुव्वा उडविण्याचा सपाटा चालविला. त्या दिवसाचा अर्जुनाचा पराक्रम वर्णन करणें कठिण आहे. काम्भोजाचा पुत्र सुदक्षिण, श्रुतायुध वगैरे बरेच वीर मारले गेले.

श्रुतायुध हा वरुण देवाचा पर्णाश नदी पासून झालेला मुलगा. वरुणानें त्याला एक गदा दिली होती. ती अजिंक्य असल्यामुळें तिच्या योगानें तो सर्वांना जिंकीत असे. प्रत्येक महाशक्तीला कांहीं तरी तोड पाहिजेच. तसा त्या गदेलाहि होता. वरुणानें त्याला सांगितलें होतें कीं जर तूं ही गदा युद्ध न करणाऱ्याला मारलीस तर ती उलट येऊन तुझेंच डोकें उडवील. अर्जुनाबरोबर युद्ध करतांना चढलेल्या आवेशांत श्रुतायुध ही गोष्ट पार विसरला आणि त्यानें आपली गदा कृष्णावर फेंकली. त्याचा परिणाम व्हायचा तोच झाला. ती गदा कृष्णाला न लागतां उलट येऊन त्याच्याच डोक्यावर आदळली. अशा तऱ्हेनें बिचारा श्रुतायुध मरण पावला. कौरवांचा एक वीर स्वतःच्या हातींच बळी पडला.

त्या नंतर श्रुतायु, अच्युतायु, त्याचे मुलगे नियतायु आणि अम्बुष्ट वगैरे वीर एका मागून एक अर्जुनाच्या बाणानें मारले गेले.

जयद्रथाला मारण्यासाठीं त्या दिवशीं अर्जुनानें जें युद्ध केलें तें खरोखर वर्णनातीत आहे.

[१८]

[शिवपुराच्याजवळ चंद्रवर्मा आणि धीरमल्ल यांची गांठ पडली. दोघांनीं मिळून एका वाटांत सर्पकेतुशीं युद्ध केलें. फार मोठें युद्ध झालें. त्यांत सर्पकेतूचे कांहीं सैनिक चंद्रवर्माला येऊन मिळाले. उरलेल्या सैन्याला घेऊन सर्पकेतू पळून गेला. त्याचा पाठलाग करण्यासाठीं चंद्रवर्मानें कांहीं सैनिकांना पाठवून दिलें. पुढें......]

संध्याकाळची वेळ होती. सूर्य अस्तास जात होता. अशा सुमारास सर्पकेतूचा पाठलाग करणाऱ्या सैनिकांपैकीं दोघे जण चंद्रवर्माकडे आले आणि म्हणाले–"आम्हांला सर्पकेतूची सेना कोठेंच दिसली नाहीं. पण शत्रूच्या पावलांच्या खुणा मात्र स्पष्ट दिसत होत्या. त्यांवरून असें वाटतें कीं ते सर्वजण पश्चिमेच्या बाजूला पथ काढीत गेले असावेत.

हें ऐकतांच चंद्रवर्मा धीरमल्लाकडे वळून म्हणाला–"मला वाटतें, सर्पकेतू माहिष्मती नगराच्या बाजूला न जातां कांशाच्या किल्ल्याच्या बाजूला गेल्या सारखा वाटतो आहे."

"आम्हांलाहि तसेंच वाटतें आहे." धीरमल्ल व सुबाहु दोघेहि म्हणाले.

चंद्रवर्मा कोठें जावें ह्या विचारांत पडला, माहिष्मतीला कीं कांशाच्या किल्ल्याच्या

बाजूला ? थोडा वेळ त्यानें विचार केला आणि शेवटीं निश्चय केला कीं कांशाच्या किल्ल्याच्या बाजूला जाऊन सर्पकेतूला ठार करून मग परतावें.

चंद्रवर्मानें तसें ठरवून सैन्यास कळविलें कीं सर्व सैन्यानें आगे कूच करण्यासाठीं सिद्ध होऊन यावें" थोड्याच वेळांत सर्व सैन्य जमलें आणि पुढील प्रवास सुरू झाला. चंद्रवर्माचें सैन्य सर्पकेतूच्या सैन्याचा सुगावा काढीत काढीत चाललें होतें.

सर्पकेतूचें सैन्य डोंगर, जंगल, रान सर्व पार करून एका मोठ्या नदी कांठापर्यंत गेलें होतें, हें पायाच्या खुणांवरून स्पष्ट दिसत होतें. परंतु पुढें तें कोठें गेलें असावें हें कळण्यास कांहीं मार्ग नव्हता.

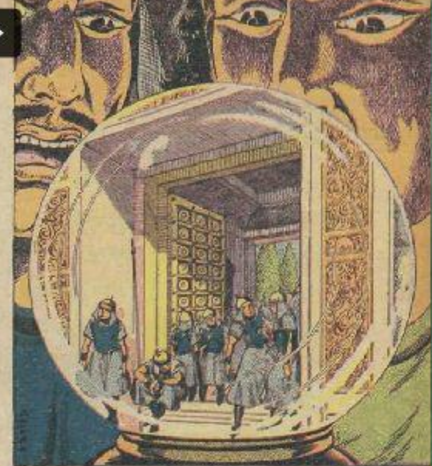
चंद्रवर्मा पांवलांच्या खुणांच्या रोखानें नदीपर्यंत गेला. पुढें त्या सैन्यानें एवढी मोठी नदी कशी पार केली असेल? म्हणून आश्चर्य करूं लागला.

नदीच्या अफाट पात्राकडे पाहात चंद्रवर्मा उभा होता. एकाएकीं त्याला जवळच सांपाचा फूत्कार ऐकूं आला. आवाजाच्या दिशेनें त्यानें वळून पाहिलें तोंच एक फार मोठा तीन तोंडाचा साप धडामकन झाडावरून खालीं पडला. सर्वांची गाळण उडाली. चंद्रवर्मा देखील चार पावलें मागें सरला. पाहातां पाहातां त्या सांपाचा माणूस झाला व तो 'चंद्रवर्मा' अशा हांका मारीत त्याच्याकडे धांवत आला. चंद्रवर्मानें पुढें होऊन पाहिलें. तो कालकेतु होता. चंद्रवर्मानें त्याला ओळखलें. "आं! कालकेतू!" असें म्हणत त्यानें कौतुकानें त्याचा हात धरून खांद्यावर थाप मारली.

"चंद्रवर्मा तूं मला ओळखलेंस याबद्दल मला फार आनंद झाला. तुमचा शत्रु सर्पकेतू थोड्या वेळापूर्वींच नदी पार करून गेला. तो ज्या होड्या व पडावांत बसून गेला ते पडाव व होड्या मी ह्या किनाऱ्यावर आणून ठेविल्या आहेत. त्या झाडाखालीं." असें सांगून तो चंद्रवर्माचा हात धरून त्याला तिकडे नेऊं लागला. तो म्हणाला—"मी तुझ्या कृपेमुळें मनुष्य झालों. कपालिनीला मरून फार दिवस झाले. मरतांना तो वर्तमान भूत-भविष्य दाखविणारा गोल आणि ती माणसाची कवटी तिनें मला दिली. म्हणूनच तुमच्यावर आलेल्या संकटाची मला कल्पना आली. मी तुम्हांला मदत करण्यासाठींच धांवत धांवत येथें आलों. आपण पाहूं या का 'आपला शत्रु सर्पकेतू कोठें असेल तो?"

कालकेतूनें झाडाच्या आड ठेवलेला गोल काढून घेतला आणि कवटीला स्पर्श केला. त्याबरोबर त्या गोलांत त्यांना कांहींतरी दिसूं लागलें.

त्या गोलांत त्यांनी पाहिलें तों त्यांना दिसलें कीं कांशाचा किल्ला सूर्यकिरणांनीं तळपत आहे. किल्ल्याच्या तटाचा उत्तर दरवाजा उघडा असून कांहीं शिपायी तेथें पाहारा देत आहेत. किल्ल्यांत जागोजागीं पडलेल्या इमारतींचे चबूतरे आहेत. तेथें सर्पकेतूचे सैनिक हिंडून फिरून रस्तें गोळा

करीत आहेत. "पाहिलेत?" कालकेतु म्हणाला.

असें म्हणतात कीं कांशाच्या किल्ल्याचा तट समुद्राला लागून आहे. पण वास्तविक तसें दिसत नाहीं. अगदीं सुरवातीला तो तसा होता. पण सुमारें शंभर वर्षांपूर्वीं एकदां समुद्र फार खवळला आणि त्याच्या गगनचुंबी लाटांनीं तो किल्ला पाण्यांत बुडून गेला. नंतर हळूं हळूं समुद्र मागें हटत गेला आणि इतका हटला कीं आतां तो किल्ला समुद्रापासून एक कोस अंतरावर आहे. आपण जर किल्ल्याला वेढा घालावयाचें

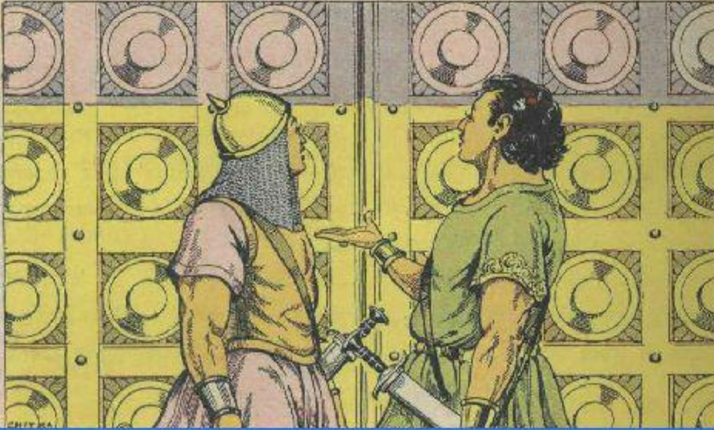
म्हटलें तर कांहीं अशक्य नाहीं." कालकेतूनें सुचविलें.

कालकेतूची कल्पना त्याला पटली. लगेच त्या होड्या व पडावांच्या मदतीनें त्यांनीं आपले सैन्य नदीपार नेलें.

कालकेतु एका घोड्यावर बसून सैन्याच्या पुढें पुढें चालला होता आणि सारें सैन्य त्याच्या पाठोपाठ चाललें होतें. सर्व सैन्य वायुगतीनें मार्ग कापीत चाललें होतें. सुमारें तासभर चालल्यावर त्यांना कांशाच्या किल्ल्याच्या उंच उंच भिंती दिसूं लागल्या. कालकेतु त्या सर्वांना घेऊन किल्ल्याच्या उत्तरेकडील दरवाज्याकडे गेला. पण जवळ गेल्यावर दरवाजा तो बंद असल्याचें त्यांना आढळून आलें.

चंद्रवर्मा, सुबाहु व सेनापति धीरमल्लाला घेऊन दरवाज्याच्या अगदीं जवळ गेला आणि पाहिलें. परंतु किल्ल्याचे दरवाजे चांगले मजबूत असल्याचें त्यांच्या नजरेस पडलें. आतां हे दरवाजे तोडून आंत कसें जावयाचें? चंद्रवर्माला प्रश्न पडला.

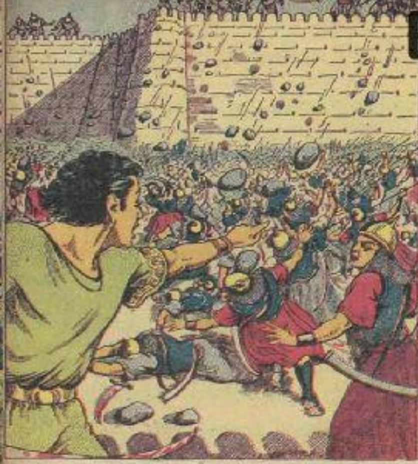
किल्ल्याच्या भिंतीवर कोणी ओरडत असल्याचा आवाज त्यांना ऐकूं आला. म्हणून त्यांनीं वर पाहिलें, तर सर्पकेतू आपल्या सैनिकांच्या मदतीनें पोती, टोपल्या वगैरे भरभरून तटावर चढवीत असल्याचें त्यांना दिसलें.

सर्पकेतूनें चंद्रवर्माचें सैन्य पाहिलें. थोडा विचार केला. नंतर चंद्रवर्माच्या सैनिकांना म्हणाला—"हें पहा, आमच्या जवळ हीं जीं पोतीं, टोपल्या, पिशव्या भरलेल्या दिसत आहेत ना? त्या सर्व हिऱ्या-माणकांनीं आणि सोन्या चांदीनें भरलेल्या आहेत. चंद्रवर्माला सोडून देऊन जे कोणी माझ्या बाजूला येतील त्यांना मी एवढेंच सोनें आणि मोती देईन. पहा, ज्याची ज्याची येण्याची इच्छा असेल त्याच्यासाठीं दरवाजा उघडवितों."

त्यांचा विश्वास बसावा म्हणून सर्पकेतूनें दोन तीन पोती हिरे माणकें चंद्रवर्माच्या सैन्यावर उधळलीं. तीं वेचण्यासाठीं सैनिकांत धक्काबुक्की सुरू झाली. आतां प्रश्न जरा पेंचाचा येणार हें ओळखून चंद्रवर्मा सुबाहूला म्हणाला—"तूं आपल्या वीरपूरच्या सैनिकांना घेऊन जा व सर्पकेतूच्या पक्षांत मिळाल्याचें सोंग कर व दरवाजा उघडावयास सांग. त्यानें तुझ्यावर विश्वास ठेवून दरवाजा उघडला कीं धीरमल्ल बाकी सैन्य घेऊन तुझ्या पाठोपाठ

आंत शिरेल. तेथें आपण शत्रु, सैन्याचा नाश करूं."

सर्पकेतूची घोषणा ऐकूनच जसे कांहीं सुबाहू आपल्या सैन्याकडे पळाला. आपलें सैन्य एका बाजूला नेऊन त्यांच्याशी कांहीं तरी मंत्रणा केली व तेथून एकाएकीं "सर्पकेतू महाराज की जय" असें ओरडत तो दरवाज्याकडे धांवला. कांहीं सैनिक जय-जयकार करीत त्याच्या पाठोपाठ निघाले. एक दोन तुकड्यांनीं जणूं त्यांच्याशीं युद्ध करण्याचें नाटक केलें. हें सर्व पाहून सर्पकेतूला बरें वाटलें. आपलें काम सोळा आणे फत्ते झालें असें वाटून त्याला आनंद झाला आणि त्यानें पाहारेकऱ्यांना दरवाजा उघडण्याची आज्ञा दिली. त्यानें विचार केला "आतां ह्या सैन्य बळावर क्षणार्धात चंद्रवर्माला नामशेष करतां येईल."

सर्पकेतूची आज्ञा मिळतांच सर्पकेतूच्या रक्षकांनीं किल्ल्याचें दार उघडलें. सुबाहु आपलें सैन्य घेऊन आंत गेला. त्याच्या पाठोपाठ धीरमल्ल व चंद्रवर्मा सुद्धां आपापली सेना घेऊन आंत घुसले. आंत घुसतांच चंद्रवर्माच्या सैन्यानें सर्पकेतूच्या सैन्याची कत्तल करण्यास आरंभ केला. सुबाहूच्या व धीरमल्लाच्या सैन्यानेंहि सर्पकेतूच्या सैन्यावर हल्ला केला. एक क्षणार्धांत परिस्थिति बदलली. सर्पकेतूचें सैन्य किंकर्तव्य विमूढ होऊन सैरावैरां पळूं लागलें.

आपण चांगलेंच फंसलों असें पाहून सर्पकेतूचा जळफळाट झाला. त्यानें आपल्या तटावरील सैन्याच्या मदतीनें शत्रूवर दगडफेंक करण्यास सुरवात केली. हें पाहून चंद्रवर्मा सुबाहूला म्हणाला—"सर्पकेतूला जिवंत पकडतां आलें तर पहा. नाहीं तर त्याला सरळ तलवारीचें पाणी दाखीव."

सुबाहू कांही सैनिकांना घेऊन किल्ल्याच्या भिंती जवळ गेला आणि भिंतीच्या पडीक भागांतून हळूं हळूं चढत तटावर चढला. पण सर्पकेतूला लढतांना पाहून सुबाहूनें अंदाज केला कीं ह्याला जिवंत पकडणें साध्य नाहीं. इतक्यांत सर्पकेतु उन्मत्त हत्तीप्रमाणें सुबाहूच्या सैन्यावर तुटून पडला.

त्याचा तो पराक्रम पाहून चंद्रवर्माचें सैन्य सैरावैरां पळूं लागलें. तितक्यांत चंद्रवर्माला कालकेतूची आरोळी ऐकूं आली—

"चंद्रवर्मा सर्पकेतूचें आव्हान स्वीकार करण्याची शक्ति या कालकेतूंत आहे. तूं निश्चिंत रहा. पाहातां तो कसा माझ्या हातांतून निसटून जातो. तो स्वतःचा कडेलोट करून घेण्याच्या खटपटींत आहे. पण त्याला जिवंत पकडण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे."

कालकेतूचा आवाज ओळखून सर्पकेतु तिकडे वळला. कालकेतूनें त्याच्या तलवारीचा वार चुकवून उलट त्याच्यावर वार करीत म्हटलें—"सर्पकेतु, आतां तूं कालकेतूसमोर उभा आहेस हें विसरूं नकोस. कालकेतू म्हणजे तीन फडांचा नाग ! समजलास....!!' असें म्हणत त्यानें एकदम आपलें रूप बदललें. सर्पकेतूला समोर एक तीन फडांचा नाग दिसला. सर्पकेतू मागें सरकूं लागला

आणि किल्ल्याच्या भिंतीपर्यंत येऊन पोंचला. मागें पळण्यास मार्ग नसल्यामुळें शेवटीं तो खालीं खंदकांत पडला. चंद्रवर्मा व धीरमल्ल त्याच्याजवळ धांवत गेले. पण ते पोंचण्या-पूर्वींच सर्पकेतूची इहलोकाची यात्रा संपली होती. सर्पकेतूचे सर्व सैनिक चंद्रवर्माला शरण गेले.

* * *

कालकेतूनें चंद्रवर्माजवळ विनंति केली कीं उरलेलें आयुष्य कांशाच्या किल्ल्यांत घाल-विण्यास त्याला परवानगी मिळावी. चंद्रवर्मानें तात्काळ ती विनंति मान्य केली. चंद्रवर्मानें

ती रात्र कांशाच्या किल्ल्यांतच काढली. उजाडल्यावर त्याला किल्ल्यांत जितकें धन मिळालें तें बरोबर घेऊन तो रुद्रपुराकडे निघाला.

दोन तीन दिवस प्रवास केल्यावर तो रुद्रपुरांस येऊन पोंचला. तेथील नागरिकांकडून त्याला कळलें कीं शिवसिंहानें वानप्रस्थाश्रम ग्रहण केला आहे. चंद्रवर्मानें शिवसिंहाचा मुलगा देवल याचा राज्याभिषेक मोठ्या थाटामाटानें करून त्याला गादीवर बसविलें.

चंद्रवर्मा माहिष्मती नगरीहून थोड्या अंतरापर्यंत पोंचला असेल त्यापूर्वींच नागरिकांना सर्पकेतूच्या मृत्यूची बातमी कळली होती. म्हणून ते मंगलवाद्यें घेऊन चंद्रवर्माच्या स्वागतासाठीं सामोरे आले व त्यांनीं माहिष्मतीचा चक्रवर्ती राजा होण्याची त्याच्याजवळ बिनंति केली. परंतु चंद्रवर्मानें त्यांना सांगितलें कीं यशोवर्धन महाराजांचा मोठा मुलगा तपोवर्धन याला गादीवर बसविणेंच बरोबर होईल.

माहिष्मती नगराजवळच्या रानांत तपोवर्धन तप करीत होता. चंद्रवर्मानें त्याला आदरपूर्वक बोलावून आणलें व सिंहासन स्वीकारण्याची बिनंति केली. परंतु तपोवर्धन राजानें तें मान्य केलें नाहीं. "तूंच राजा होण्यास योग्य आहेस असें सांगून चंद्रवर्माच्याच डोक्यावर राज्यमुकुट ठेवला." प्रजेनें आपल्या नव्या राजाचा जय-जयकार केला.

चंद्रवर्मानें विश्वासपात्र धीरमल्ल व सुबाहु मांस अनुक्रमें आपला पंतप्रधान व प्रधान सेनापति म्हणून नेमलें. चंद्रवर्माच्या राज्यांत त्याची प्रजा सुखी झाली. [गोष्ट संपूर्ण]

नांदा सौख्य भरें

काशी जवळ एका गांवांत एक शेतकरी राहात असे. त्याचें नांव जनार्दन. त्याच्या जवळ एक लहानसें घर व अर्धा बिघा जमीन होती. त्यांत भाजीपाला लावून जें उत्पन्न निघेल त्याच्यावर तो आपला चरितार्थ चालवीत असे. त्याला सात मुली होत्या. त्या सर्वांचें पालन पोषण तो मोठ्या प्रेमानें करीत असे. मुली मोठ्या होऊं लागल्या तशी त्याला हळूं हळूं काळजी वाटूं लागली कीं ह्या मुलींच्या लग्नासाठीं हुंडा कोठून द्यायचा आणि म्हातारपणीं आपल्याला आधार कोणाचा ? ह्या चिमण्या काय ? भुर्रर दिशी उडून जातील. मग आपल्याजवळ कोण ? सात मुली आहेत ह्या गोष्टीची त्याला कधीं काळजी वाटली नाहीं.

एकदां त्यानें आपल्या शेतांत कांदे लावले. पीक आल्यावर तें विकण्यासाठीं तो काशीस गेला. तेथें वेशीवरच त्याला त्याचा बालमित्र विश्वनाथ भेटला. दोघांनीं परस्परांची विचारपूस केली. विश्वनाथनें सांगितलें कीं मी व्यापार करीत असून त्यांत मला पुष्कळ पैसा मिळतो. मी एक मोठें घर सुद्धां विकत घेतलें आहे.

जनार्दन म्हणाला—"मी बाबा शेतकरीच आहें. मला सात लेकरें आहेत. तीन मुलगे व चार मुली." आपल्याला मुलगा नाहीं हें सांगण्यास त्याला जरा संकोच वाटला.

हें ऐकतांच विश्वनाथ म्हणाला—"भाग्यवान आहेस बोवा. मग मला थोडी मदत कर. माझा धाकटा मुलगा नुकताच आजारांतून उठला आहे. त्याच्या बरोबर राहण्यासाठीं कांहीं दिवस तुझ्या एका मुलाला पाठव. अरे आपण जसे दोस्त तशी त्यांची दोस्ती होईल."

आतां पंचाइत पडली. नाहीं म्हणावें तरी बरें नाहीं. तो विचारांत पडला. त्यावर विश्वनाथ म्हणाला—" विचार कसला करतोस पाठवूनच दे."

जनार्दनाला त्याचें म्हणणें कवूल करणें भागच पडलें. तो परत निघाला तेव्हां तोच विचार त्याच्या मनांत घोळत होता. मित्राकडे कोणाला व कसें पाठवावें. आपल्या एकाद्या मुलीला मुलाचा वेष देऊन पाठविल्यास कसें काय होईल ?

शेवटीं घरीं आल्यावर त्यानें आपल्या मुलींना एकेकीला बोलावून विचारलें. पण मोठ्या साही मुली आपले केस कापून मुलाचा वेष घेण्यास तयार झाल्या नाहींत. त्या म्हणाल्या—" मुलीनें केस कापणें हें अशुभ मानतात. आम्हीं कांहीं तें करणार नाहीं."

मुलींचें म्हणणें खरें होतें. म्हणून बाप सुद्धां पुढें कांहीं बोलूं शकला नाहीं.

सर्वांत धाकटी मुलगी चुणचुणीत होती. ती आपल्या वडिलांना म्हणाली—" बाबा तुम्ही आमच्यासाठीं एवढे कष्ट सहन करतां. आमच्या हौशी पुरवितां. त्याच्या बद्दल आम्ही तुम्हांला काय देऊं शकणार ? म्हणून मी तुम्ही सांगाल तें ऐकण्यास तयार आहें."

बापाच्या इच्छेप्रमाणें शशीनें आपले केस कापून मुलाचा पोशाख केला. पायांत वहाणा व हातांत काठी घेऊन विश्वनाथ याच्या घरीं गेली.

विश्वनाथ मोठा व्यापारी होता. त्याचें घर एकाद्या राजवाड्यासारखें होतें. शशीला पाहून विश्वनाथाला फार आनंद झाला. त्यानें आपल्या सर्वांत धाकट्या मुलाला बोलावून त्याच्या बरोबर शशीला पाठविलें.

सुदर्शन नुकताच आजारांतून उठला असल्यानें फार अशक्त झाला होता. शशी त्याची छान सेवा करीत होती. तिच्या प्रेमळ सेवेमुळें सुदर्शन फार लवकर सुधारत चालला. शशीला पाहिल्यापासून त्याला वाटे ही मुलगी आहे. नुसता मुलाचा वेष घेऊन तेथें आली आहे. जसजसा परिचय वाढत गेला तसतसा सुदर्शनचा संदेह दृढ होत चालला आणि हळूं हळूं शशीविषयीं त्याच्या मनांत प्रेम वाटूं लागलें. ह्या नवीन रोगानें त्याची प्रकृति पुन्हां बिघडूं लागली.

त्याच्या आईनें पाहिलें कीं सुदर्शन अशक्त होऊं लागला आहे. तिनें त्याला विचारलें. तो म्हणाला—" आई ! शशी कोण आहे असें तुला वाटतें ? माझें ठाम मत आहे कीं ती मुलगी आहे आणि मला तिच्याविषयीं प्रेम वाटूं लागलें आहे. पण ती मुलाच्या वेषांत असल्यामुळें माझें प्रेम मी तिच्या पुढें स्पष्टपणें व्यक्त करूं शकत नाहीं. ह्यामुळें मला फार वाईट वाटतें. तूंच कांहीं तरी ह्यांतून मार्ग काढ."

" एवढेंच ना ? अरे त्याला सोपा उपाय आहे. असें कर, उद्यां तूं तिला घेऊन शिकारीला जा. तिला नाठाळ घोडा दे. जर खरोखरच ती मुलगी असेल तर ती त्यावर बसूं शकणार नाहीं आणि शिकारीसाठीं धनुष्यबाण दे. तोहि ती मुलगी असेल तर नीटपणें धरूं शकणार नाहीं. त्यांत तिची परीक्षा होईल आणि मग खरी गोष्ट बाहेर पडेल." आईनें सांगितलें.

सुदर्शन आईच्या सांगण्याप्रमाणें दुसरे दिवशीं शशीला घेऊन शिकारीला निघाला. तिच्या हातांत धनुष्यबाण देऊन एक नाठाळ घोडा दिला. शशीनें त्याच्यावर एकाद्या कसलेल्या स्वाराप्रमाणें स्वारी केली आणि शिताफीनें घोडा दौडविला. शिकारींत सुद्धां तिनें आपलें कौशल्य दाखविलें. सुदर्शन चकित झाला. घरीं आल्यावर त्यानें आपल्या आईला तिचें कसब सांगितलें. " अरे मग

खरोखरच मुलगा असेल शशी. तुला उगीचच भास होत असेल." आई म्हणाली.

"नाहीं ग आई. ती नक्कीच मुलगी आहे आणि तिचें तें स्वारी-शिकारीचें कौशल्य पाहून माझें प्रेम जास्तच दृढ होऊं लागलें आहे." सुदर्शन म्हणाला.

"आतां दुसऱ्या तऱ्हेनें तिची परीक्षा करूंया. उद्यां तिला माझे दागिने दाखविण्यासाठीं घेऊन ये. मग पुढें मी पाहीन." आईनें सुचविलें.

दुसरे दिवशीं सुदर्शन शशीला म्हणाला— "चल शशी, आपण दागिन्याची खोली आवरूं. कालच मला आई म्हणाली होती." दोघे खोली आवरण्यास गेले.

आवरतां आवरतां सुदर्शनानें आईची दागिन्यांची पेटी उघडून शशीला दाखविली. ते हिरे, मोती, माणकें पाहून शशी थक्क झाली. ती ते निरखून पाहूं लागली. ही संधि पाहून सुदर्शनला त्याच्या आईनें बोलाविलें. दागिने तसेच शशीजवळ सोडून तो निघून गेला.

शशीनें इकडे तिकडे पाहिलें. जवळ कोणी नाहीं असें पाहून ती एक एक दागिना घेऊन निरखून पाही. अंगावर घाली आणि काढून ठेवी. सुदर्शन व त्याची आई हें सर्व पडद्याच्या आडून पाहात होतीं. मध्येंच शशीला कांहीं तरी चाहूल लागल्याचा भास झाला. तिनें भराभर घातलेले सर्व दागिने काढून ठेविले. तिला वाटलें आपल्याला ह्या लोकांनीं पाहिलें असावें. म्हणून ती तेथून जी निघाली ती सरळ आपल्या घरीं निघून गेली.

सुदर्शन व त्याच्या आईनें खोलींत येऊन पाहिलें तर त्यांना तेथें शशी दिसली नाहीं. त्यांनीं तिचा शोध केला. पण ती कोठें दिसली नाहीं. शेवटीं ती घरीं गेली असेल असेंच त्यांना वाटलें.

"जर तूं जनार्दनरावांच्या घरीं गेलास तर तुला शशी तिच्या खऱ्या रूपांत दिसेल. जा, तेथें जाऊन त्यांना सर्व सांग आणि म्हणावें मी तिच्याशीं लग्न करावें, म्हणतों. मला वाटतें ते कांहीं नाहीं म्हणणार नाहींत." आईनें सांगितलें.

सुदर्शन जनार्दनाकडे गेला. त्यावेळीं तो आपल्या घराच्या सोप्यावर काय करावें या विचारांत बसला होता.

"तुमचा मुलगा घरांत कोणाला सांगितल्या शिवाय निघून आला आहे. माझें त्याच्याशीं थोडें काम आहे म्हणून भेटावयाचें आहे मला त्याला. थोडें बोलवा त्याला." सुदर्शन म्हणाला.

"बैस बोलावतों." असें सांगून जनार्दनराव आंत गेले. पण तोंपर्यंत तिनें पुरुष वेष टाकून आपले नेहमीचें कपडे दागिने घातले होते. सुदर्शन आलेला कळतांच तिनें पुन्हां आपले सर्व दागिनें उतरविले, मुलाचे कपडे चढविले आणि बाहेर आली. तिला पाहून सुदर्शन मोठ्यानें हंसला. पुढें जाऊन तिचे कान आपल्या हातानें झांकले. "आतां ठीक झालं. तूं आपली कुडी काढायची विसरलीस कीं ? किती लपवशील आपल्याला.

मी केव्हांच ओळखलं होतं. चल आमच्या घरीं. मी तुझ्याशीं लग्न करण्याचें ठरवूनच आलों आहें." सुदर्शन म्हणाला.

"तूं आलास पण तुझे वडील कबूल होतील का बाला!" जनार्दननें विचारलें.

"तुम्हींच चला आणि विचारा माझ्या वडिलांना." सुदर्शन म्हणाला.

सुदर्शन शशीला व तिच्या वडिलांना घेऊन आपल्या घरीं आला.

विश्वनाथरावांच्या कानावर सर्व प्रकार गेला होता. तरीपण जनार्दनरावांच्या तोंडून सर्व प्रकार ऐकल्यावर ते म्हणाले–"तुझी मुलगी माझ्या घरांत आली तर मला आनंदच आहे. पण मी तुला तुझ्या मुलाला पाठव म्हणून सांगितलें असतां तूं मुलीला कां पाठविलेंस?"

जनार्दनराव खजील झाले. मान खालीं घालून ते म्हणाले–"मुलगा असता तर पाठविला असता! काय करणार! खरी गोष्ट सांगणें मला बरें वाटलें नाहीं. तुला जसे सात मुलगे आहेत तशा मला सात मुली आहेत. तें सांगायची मला तेव्हां लाज वाटली म्हणून खोटें सांगून वेळ मारून नेण्याचा प्रयत्न केला. पण तो अंगाशींच आला."

जनार्दनरावांच्या पाठीवर थाप मारून विश्वनाथराव म्हणाले–"वा! फारच छान!! मग एकच काय तुझ्या साती मुली माझ्या घरीं घेऊन येतों."

पुढें थोड्याच दिवसांत विश्वनाथरावांनीं आपल्या साती मुलांचा विवाह जनार्दनरावाच्या साती मुलींशीं लावून दिला. लग्न समारंभ मोठ्या थाटानें पार पडला. त्या दोघां मित्रांनीं आपल्या मुलांना प्रेमानें आशीर्वाद दिला–

"नांदा सौख्यभरें."

हेच ते रामपुरचे प्रख्यात पेटी वादक. त्यांना 'छोटे बाबू' म्हणतात.

हा आत्तां आलों भांग काढून.

ह्या गोळ्या. एक झोंपतांना आणि एक उठल्याबरोबर घ्या.

हे म्हणे मास्तर! अग बे त्रिक किती मला विचारताहेत. एवढें सुद्धां येत नाहीं ह्यांना.

चित्रकार : एस. शंकरनारायण

चारुदत्त

पूर्व काळांतील गोष्ट आहे. उज्जयिनी नगर व्यापारासाठीं फार प्रसिद्ध होतें. त्याच नगरांत एक ब्राह्मण राहात होता. त्याचें नांव चारुदत्त. तो फार उदार आणि भावुक होता. त्याच्याजवळ कोणी कांहीं मागितलें तर तो कधीं त्याला विन्मुख पाठवीत नसे आणि म्हणूनच कांहीं दिवसांनीं तो अगदीं गरीब झाला.

त्या गांवांत एक वसंतसेना नांवाची एक सुंदर नर्तकी होती. एकदां नगरांत कामदेवाचा उत्सव चालला असतां वसंतसेनेची दृष्टि चारुदत्तावर पडली. त्याच्या चेहेऱ्यावरील तें पवित्र्याचें तेज पाहून ती त्याच्यावर मोहित झाली. वसंतसेनेला पाहून चारुदत्ताचें मन देखील तिच्यावर बसलें. पण दोघांना परस्परांच्या प्रेमाविषयीं कल्पना नव्हती.

एकदां वसंतसेना रात्रीं उत्सव संपल्यावर रीं परत येत होती. एका गल्लींतून जात असतां राजाचा मेहुणा शकार यानें तिला पाहिलें आणि तिचा पाठलाग केला. मूर्ख व दुष्ट होता. शकार कसें तरी करून त्यांच्या दृष्टींतून सुटावें म्हणून वसंतसेना जवळच असलेल्या एका घराच्या दारांतून आंत शिरली.

योगायोग असा कीं तें घर चारुदत्ताचेंच निघालें. त्यावेळीं नुकतीच बहुला षष्ठीची पूजा संपवून तो बसला होता आणि पूजा करण्या साठीं आलेल्या आपल्या मैत्रेय नांवाच्या मित्राला आपली दासी रदनिका हिच्याबरोबर जाऊन दीप विसर्जन करून येण्यास सांगत होता.

त्या दोघांना येतांना पाहून वसंतसेनेला वाटलें कीं आतां दोघे आपल्याला ओरडून विचारणार आणि बाहेर शकाराला आपला सुगावा लागणार. म्हणून तिनें मैत्रेयाच्या हातांतील दिवा आपल्या पदरानें मालवून टाकिला. दिवा वाऱ्यानें गेला असें वाटून पुन्हां लावण्यासाठीं तो आंत गेला. तों पर्यंत रदनिका रस्त्यांत उभी राहिली.

शकार वसंतसेनेला शोधतच होता. रदनिकेला पाहून शकाराला वाटलें कीं ती वसंतसेनाच असावी. म्हणून त्यानें तिचा हात धरला. तिनें जोरानें शकाराला लाथ मारली व मैत्रेयाला हाक मारली. "काय झालें म्हणून तो दिवा घेऊन आला. तेव्हां शकाराला आपली चूक समजली. पण धैर्य धरून तो मैत्रेयाला म्हणाला–" वसंतसेना नांवाची एक नर्तकी बरेचसे दागिने घेऊन चारुदत्ताच्या घरांत शिरलेली आहे. तिला उद्यांपर्यंत जर माझ्या स्वाधीन केलें नाहींत तर पहा मुंड्याच उडवीन एकेकाच्या."

"असें काय!" असें म्हणत मैत्रेयानें त्याच्या तोंडावर दिव्याचा उजेड पाडला. शकार मुकाट्यानें तेथून पसार झाला.

वसंतसेनेला आंत आलेली पाहून चारुदत्ताला वाटलें रदनिकाच आहे. म्हणून तो तिला म्हणाला–"झालें दीप विसर्जन? ठीक. बरं हें आंत नेऊन ठेव." असें म्हणत त्यानें आपलें उपरणें काढून तिच्या हातांत दिलें. ती तेथेंच उभी राहिली. तें पाहून चारुदत्त म्हणाला–"कसला विचार करीत आहेस."

एवढ्यांत बाहेरून मैत्रेय व रदनिका आंत आलीं. मैत्रेय म्हणाला–"शकारानें तुला सांगावयास सांगितलें आहे कीं वसंतसेना आपल्या घरांत आली आहे. तिला जर तूं त्याच्या स्वाधीन केलें नाहींस तर तो तुझें डोकें उडवणार आहे."

मैत्रेयाचें बोलणें ऐकतांच वसंतसेना चारुदत्ताजवळ जाऊन "माझें रक्षण करा" म्हणत त्याच्या पायां पडली.

"कोण? वसंतसेना? काय झालें काय?" चारुदत्तानें आश्चर्यानें विचारलें.

अनपेक्षित वेळीं, तो तिचें स्वागत तरी कसें करणार? क्षणभर वसंतसेनेनें विचार केला आणि परतण्याचें ठरवून ती परत निघाली. परंतु पुन्हां चारुदत्ताची भेंट घेण्यास संधि मिळावी म्हणून तिनें युक्ति केली. आपल्या अंगावरचे दागिने उतरविले आणि चारुदत्तास म्हणाली—"मला घरीं जायचें आहे. पण जर माझ्या अंगावर हे दागिने असतील तर तो दुष्ट माझा पाठलाग करील. म्हणून आपण हे आपल्याजवळ ठेवून घ्या."

चारुदत्तानें तें कबूल करतांच वसंतसेनेनें आपली दागिन्याची पेटी त्याच्या स्वाधीन केली. त्यानें ती मैत्रेयाला दिली व मैत्रेयानें रदनिकेच्या हातांत देत म्हटलें—"आज षष्ठी, उद्याची सप्तमी होऊन अष्टमी आल्यावर पुन्हां माझ्याजवळ ही पेटी दे."

नंतर चारुदत्त तिला सडकेपर्यंत पोहोंचवून आला आणि पुढें मैत्रेयाला पोहोंचवून येण्यास सांगितलें. त्या दिवसापासून वसंतसेनेला चारुदत्ताचा जणूं ध्यास लागला.

एक दिवस एक मनुष्य तिच्या घरीं आला. त्यानें तिच्याजवळ शरण मागीतली. कोणाचें तरी कर्ज चुकवावयाचें होतें म्हणून तो घाबरला होता. वसंतसेनेनें विचारल्यावरून त्यानें आपली हकीगत सांगितली.

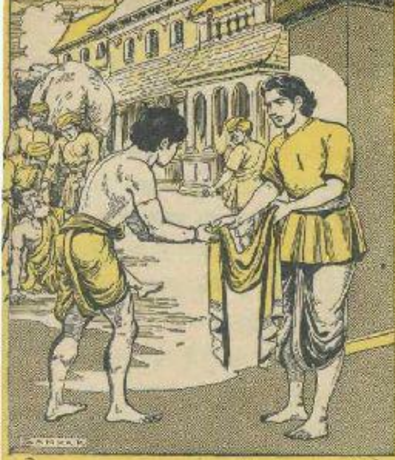
तो म्हणाला—"मी पाटलीपुत्र नगराचा रहिवाशी आहें. तेथें माझा मोठा व्यापार होता. खूप पैसे मिळविले. पण सर्वच दिवस कुठें सारखे असतात? व्यापार बसला. सांठवलेला पैसा संपला व शेवटीं मला गांव सोडणें भाग पडलें. मालिश विद्या हस्तगत करून घेतली होती. आतां तोच धंदा करून पोट भरतों. पोटाचा प्रश्न सोडवावा म्हणून येथें आलों. येथें चारुदत्त ब्राह्मणानें मला थारा दिला. परंतु आतां तो फार गरीब झाला आहे. मला जुगारीचा फार नाद आहे. एकदां मी जुगारीसाठीं एका कडून दहा मोहोरा घेतल्या होत्या. त्या अजून द्यायच्या बाकी आहेत. आज मी त्या माणसाला पाहिलें. तोंड लपविण्यासाठीं मी येथें आलों आहें."

चारुदत्ताचें नांव घेतांच वसंतसेनेनें त्याला पैसे दिले व म्हणाली—"हे चारुदत्तानेंच दिले आहेत, असें समज."

तो मनुष्य तिच्याजवळून पैसे घेऊन निघून गेला. चारुदत्ताची आठवण करीत ती तेथेंच उभी होती. इतक्यांत तिचा

नोकर धांवत धांवत आला. म्हणाला—" आज बघा बाईसाहेब, भद्रकपोत नांवाचा आपल्या राजाचा हत्ती आहे ना? तो नदीवरून येत असतां भगवें वस्त्र नेसलेल्या एका संन्याश्याला पाहून एकाएकी भडकला. त्यानें त्या संन्याश्याला सोंडेंत धरलें. ओरडा झाला, "अरे मेला रे मेला बिचारा." पण हत्तीला आवरण्याची कोणाची छाती झाली नाहीं. माझ्याच्यानें राहवलें नाहीं. मी प्राण तळहातावर घेवून गेलों भद्रकपोताजवळ आणि दिले त्याला दोन तडाखे. त्यामुळें त्यानें संन्याश्याला तेथेंच टाकून दिलें व आपल्या वाटेनें निघून गेला. सर्वांनीं माझी पाठ थोपटली. पण कोरडीच. कोणी कांहीं बक्षिस वगैरे दिलें नाहीं. त्याच वेळीं तेथें एक सुंदर तरुण आला. त्यानें मला कांहीं तरी बक्षिस द्यावें म्हणून पाहिलें. पण त्याच्याजवळ अंगठी सुद्धां नसल्यानें त्यानें मला आपलें उपरणें दिलें. हें पहा."

चारुदत्ताचें तें उपरणें वसंतसेनेनें ओळखलें. त्याचवेळीं उपरण्याशिवाय जात असलेला चारुदत्त तिला दिसला. तो दृष्टीआड होईपर्यंत ती त्याच्याकडे पाहात राहिली.

अष्टमीचा दिवस आला. त्या दिवशीं रात्रीं चारुदत्त व मैत्रेय वीणावादन ऐकण्यास गेले होते. परत येण्यास त्यांना फार उशीर झाला. तरी रदनिकेनें ठरल्याप्रमाणें वसंतसेनेच्या दागिन्याची पेटी चारुदत्ताच्या स्वाधीन केली. त्यानें ती मैत्रेयाजवळ ठेविण्यास दिली.

"अरे आंतल्या खोलींत नीट ठेव. येथें कशाला?" मैत्रेय म्हणाला.

"माझ्या बायकोनें पाहिलें तर पंचाईत होईल. तुला नाहीं का माहीत तिचा स्वभाव?" चारुदत्त म्हणाला.

"बघ बाबा! नाहींतर चोरांनीं नेली तर मला नाहीं माहीत." असें म्हणत मैत्रेयानें ती पेटी जवळ ठेवून घेतली आणि दोघे निजले. चारुदत्ताला लगेच झोंप लागली. परंतु मैत्रेय बराच वेळ नुसता तळमळत पडून राहिला.

त्याच दिवशीं चारुदत्ताच्या घरांत एक चोर शिरला. त्याचें नांव होतें सज्जलक. त्याचें मदनिकेवर प्रेम होतें. ती वसंतसेनेची दासी होती. तिची वसंतसेनेकडून सुटका करावयाची म्हणजे पैसे हवेत. म्हणून तो चोरीसाठीं निघाला.

तो चारुदत्ताच्या घरांत शिरला. त्याला तेव्हांच कळून आलें कीं हें गरीबाचें घर आहे. गरीबाच्या घरीं चोरी करणें त्याला मान्य नव्हतें. लोकांना फसवून पैसे मिळविणाऱ्या व्यापाऱ्यांच्याकडे चोरी करण्यांत त्याला संकोच नव्हता. म्हणून तो चोरी केल्याशिवाय परत चालला होता. इतक्यांत त्याच्या कानावर शब्द पडले. "घेऊन जा ही दागिन्यांची पेटी. म्हणजे मला शांत झोंप येईल."

सज्जलकानें पाहिलें कीं तेथें झोंपलेल्या एका व्यक्तीच्या हाताखालीं एक सोन्याची

पेटी आहे. ती व्यक्ति झोंपेंतच बोलत आहे. म्हणून त्यानें आपल्या जवळची एक डबी उघडली. त्यांतून दोन तीन कीट पतंग बाहेर उडाले आणि दिव्यावर बसले. त्यामुळें दिवा विझला.

अंधार पडतांच मैत्रेय बडबडला व म्हणाला—" दिवाहि पण विझला. संभाळ रे, बाबा चारुदत्ता आपली ही पेटी. मला स्वस्थपणानें झोपूं दे."

सज्जलकानें त्याच्या हातांतून ती पेटी घेतली. "आतां मला शांत झोप येईल." असें म्हणत मैत्रेयानें अंगावर पांघरूण घेतलें.

सज्जलक पेटी घेऊन निघून गेला.

पहाट झाली. रदनिका उठली आणि 'चोर चोर' करीत मैत्रेयाला उठवूं लागली. "आं! कुठें? कुठें?" करीत मैत्रेय उठला. इकडे तिकडे पाहिलें आणि म्हणाला—"बरें झालें बोवा! मी कालच तुझी पेटी तुझ्याजवळ दिली."

"केव्हां रे? वा! छान." म्हणत चारुदत्तानें चौकशी केली. तेव्हां त्याला समजलें कीं दागिन्याची पेटी खरोखरच चोरानें नेली. चारुदत्ताच्या बायकोला सर्व गोष्ट समजली. तिनें विचार केला कीं आपण गरीब. आपल्यावर कोण विश्वास करणार? आपणच चोरी केली म्हणून आळ येणार. तिनें झटपट आपल्या जवळची पुतळ्यांची माळ मैत्रेयाजवळ दिली आणि म्हणाली—"वसंतसेनेला सांग कीं तिच्या दागिन्यांच्या ऐवजीं ही माळ घे." आपल्या बायकोचें हें मोठें मन पाहून चारुदत्ताचे डोळे भरून आले.

इकडे वसंतसेना चारुदत्ताची आठवण करीत बसली होती. तेव्हां शकारानें तिच्यासाठीं दागिने आणि गाडी पाठवून दिली.

हा प्रकार संपतो न संपतो तोंच सज्जलक तिच्या घरीं आला व मदनिकेला बोलावूं लागला. त्या दोघांचें संभाषण वसंतसेनेच्या कानावर पडलें.

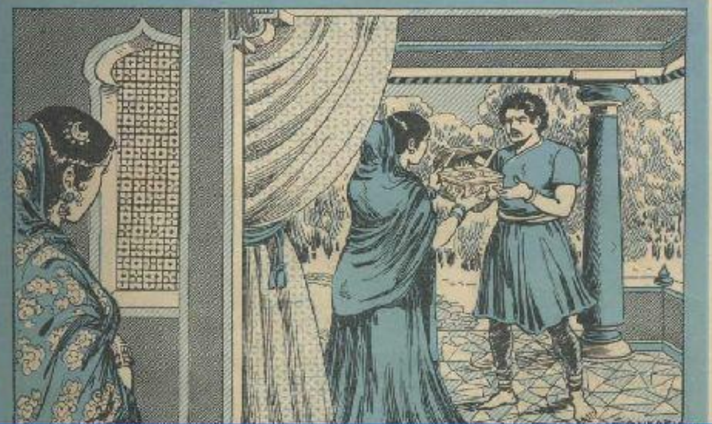
"दासीवृत्तींतून तुझी सुटका करण्यासाठीं मी हे दागिने आणले आहेत. मी काल रात्रीं चारुदत्ताच्याकडे चोरी करून हे आणले आहेत. दे ते आपल्या मालकिणीला आणि घे सुटका करून."

मदनिकेनें आपल्या मालकिणीची ती पेटी ओळखली. म्हणाली—"अहो, ही आमच्या मालकिणीचीच पेटी आहे आणि सर्व दागिनेहि त्यांचेच. आतां असं करा, ही पेटी तुम्हीच त्यांना नेऊन द्या आणि सांगा कीं चारुदत्तानें ही पाठविली आहे."

नेमका त्याच वेळीं मैत्रेय पुतळ्यांची माळ घेऊन वसंतसेनेकडे आला व माळ देत म्हणाला—"चारुदत्त फार चांगला माणूस आहे असें समजून तुम्ही आपले दागिने त्याच्याजवळ ठेवावयास दिलेत. पण त्यानें ते सर्व जुगारींत घालवून टाकले आणि त्या बद्दल ही माळ पाठविली आहे. ह्यांतच सर्व भरपाई मानून घ्या."

"ठीक. दे." म्हणून तिनें ती माळ ठेवून घेतली. मैत्रेय निघून गेला. "बाईसाहेब, आपली भेट घेण्यासाठीं चारु-

दत्ताकडून कोणी माणूस आला आहे." मदनिकेनें निरोप सांगितला. मालकिणीनें आड उभें राहून सर्व कांहीं ऐकलें आहे ह्याची तिला कल्पना देखील नव्हती. म्हणून मालकिणीचा इशारा मिळतांच आपला प्रियकर सज्जलक याला आंत बोलावून आणलें. दागिन्यांची पेटी पुढें करीत तो म्हणाला—"आमच्या मालकांनीं हे आपले दागिने आपल्याला देऊन येण्यास सांगितलें आहे. तेथें चोरांचें फार भय आहे."

"असें का ? तरी पण आणखी कांहीं दिवस ठेवून घ्यायला सांगितलें आहे म्हणून सांग मालकाला." वसंतसेनेनें खोचकपणानें सांगितलें.

"तें काम माझ्यानें होणार नाहीं." सज्जलक म्हणाला. "मला माहीत आहे सर्व कारण. त्यांच्याकडून तूं ही चोरून आणली आहेस ना !" वसंतसेनेनें विचारलें. सज्जलक ओशाळला. त्याला तें कोडें उलगडलें नाहीं. परंतु वसंतसेनेनें ते सर्व दागिने मदनिकेला दिले आणि म्हणाली—"तूं ह्याला वाईट कामापासून वचावलें आहेस. जा, हे दागिने तुला बक्षिस घे आणि तुम्ही दोघं लग्न करून सुखानें रहा."

त्या दोघांना पाठवून दिल्यानंतर वसंतसेना आपल्या चतुरिका नांवाच्या दासीला म्हणाली—"चल आपण ही पुतळ्याची माळ चारुदत्ताला देऊन येऊं."

"पावसाची लक्षणें दिसत आहेत बाईसाहेब." ती म्हणाली.

"मला उत्तरें देतेस ?" वसंतसेना गरजली. "नाहीं. कांहीं नाहीं." चतुरिका म्हणाली. नंतर दोघी चारुदत्ताकडे निघाल्या.

मार्कोपोलोच्या साहसपूर्ण सफरी

[५]

कुबलायखान हा चंगेज खानाचा वंशज. तो 'बड्या' खानांच्या पैकीं एक होता. 'बडा' खान म्हणजे राजाधिराज. त्यानें आपलें साम्राज्य वाढविलें होतें. तो खान होऊं नये म्हणून त्याच्या नातेवाइकांनीं तऱ्हेतऱ्हेचे प्रयत्न केले. परंतु तो त्या सर्वांना तोंड देऊन राजा झाला व इ. स. १२५६ मध्यें गादीवर बसला.

गादीवर बसल्यावर मात्र त्यानें १२८६ पर्यंत शस्त्र उचललें नाहीं. फक्त राजद्रोह्यांना दंड देण्यासाठीं त्याला युद्ध करावें लागे.

त्याच्याच नातलगांपैकीं एक नयन नांवाचा मनुष्य होता. त्यानें आणखी एका कायद नांवाच्या माणसाशीं संगमत करून कुबलायखानावर स्वारी करण्याचें ठरविलें. परंतु ही गोष्ट कुबलायखानाच्या कानावर गेली.

नयन आपलें सैन्य घेऊन कायदकडे चालला होता. त्याचें सैन्य पोहोंचण्यापूर्वींच त्याचा नायनाट करावा असें कुबलायखानानें ठरविलें व मोठें घोडदळ व पायदळ सैन्य घेऊन तो निघाला.

कुबलायखानानें नयनच्या सैन्याला वेढा दिला तेव्हां तें आपल्या डेऱ्यांत आरामपणें

धोरत पडलें होतें. अर्ध्या रात्रींच युद्ध सुरू झालें. दुसऱ्या दिवशीं दुपारपर्यंत युद्ध चालू होतें. शेवटीं खानाच्या सैन्यानें नयनला कैद केलें. तो राजवंशाचा असल्यामुळें त्याचें रक्त जमीनीवर पडणें नियमबाह्य होतें. चंद्रसूर्यांच्या प्रकाशांत त्याचा मृत्यु पाहाणें सुद्धां शास्त्र संमत नव्हतें. म्हणून त्याला एका पोत्यांत घालून तो मरेपर्यंत इकडून तिकडे सारखे ओढत राहिले.

नयनाच्या मृत्यूचा समाचार कळतांच कायदनें आपलें सैन्य मागें घेतलें. अशा-प्रकारें शत्रूचें दमन होताच कुवलायखान आपली राजधानी 'खान वालिक' ला परत निघून गेला.

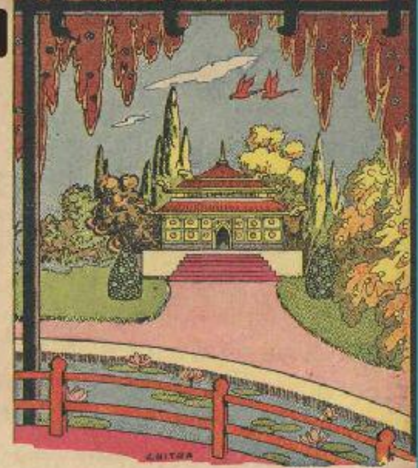
कुवलायखान नीतिकुशल आणि उदार विचाराचा होता. त्याच्या राज्यांत सर्व धर्मांचे लोक सुखा-समाधानानें नांदत असत. तो कोणावर अन्याय करीत नसे. नयन ह्यानें ख्रिस्ती ख्रिस्ती धर्म घेतल्यामुळें त्याच्या निशाणावर क्रॉस चिन्ह होतें. तें पाहून कुवलायखानाच्या सैनिकांनीं त्याची कुचेष्टा केली आणि म्हणाले—"शेवटीं क्रॉसनें फंसविलेंच."

हें कुवलायखानाला आवडलें नाहीं. त्यानें आपल्या सैनिकांना व ख्रिस्ती सैनिकांना समजावून सांगितलें—"ह्या क्रॉसचा पराजयाशीं कांहीं संबंध नाहीं. क्रॉस झाला तरी तो धर्माचेंच रक्षण करणार, अधर्माचें नाहीं. नयननें राजद्रोह केला. तो पथभ्रष्ट झाला. मग क्रॉस तरी अन्यायाचें अनुमोदन कसें करील?" ह्या कुवलायखानाच्या युक्तिवादावर ख्रिस्ती लोक फार खूष झाले.

कुवलायखानाच्या चार बायका होत्या. प्रत्येकीचा वेगळा वेगळा दरबारी थाट असे. प्रत्येकीला दहा दहा हजार नोकरांची तैनात होती. ह्या चौघींचे मिळून त्याला बावीस

मुलगे होते. त्यांपैकीं सर्वांत वडील मुलाचें नांव कुळांतील नामवंत खान जो चंगेजखान त्याचेंच ठेविलें होते. परंतु तो अल्पवयींच कालवश झाल्या कारणानें दुसरा मुलगा त्याच्या मागून वडाखान झाला. त्याचें नांव तैमूर. ह्या शिवाय त्याच्या आणखी कांहीं बायका होत्या. त्यांचे सर्व मिळून पंचवीस मुलगे होते. त्या सर्वांना कुवलायखानानें लहान लहान जहागिरी वांटून दिल्या होत्या.

काथे देशाच्या राजधानीचें नांव होतें, 'खान-वालिक.' तेथें वडे खानांचा एक मोठा किल्ला होता. त्यांत राजवाडा होता. त्याच्या भोंवती दोन तट होते. बाहेरील तटाची भिंत फार मोठी आणि फार दूरवर पसरलेली होती. किल्याच्या मध्यभागीं दहा विती उंच बांधलेला एक संगमरवरी चबुतरा होता. त्यावर राजवाडा बांधला होता. एक मजलीच इमारत होती ती. परंतु त्यांत असंख्य खोल्या होत्या आणि एक खोली तर एवढी मोठी होती कीं त्यांत एकाच वेळीं सहा हजार लोक जेवावयास बसूं शकत असत. राजवाड्या मागच्या खोल्यांत खानाच्या सोन्याचांदीच्या आणि हिऱ्या मोत्यांच्या राशी ठेविलेल्या असत. बाहेरील

पटांगणांत खानानें सदाफुलीची झाडें लावून ठेविली होतीं. त्यामुळें तेथें नेहमीं हिरवळ दिसे. मनाला आल्हाद वाटे.

खान-वालिक येथें वडाखान वर्षांतून फक्त तीन महिनेच राहावयास येत असे. म्हणून तेथील कारभार पाहण्यासाठीं कुवलायखाननें एकाची नियुक्ति केली होती. त्याचें नांव अहमद. तो फार दुष्ट होता. त्यानें कित्येक सुंदर मुलींना कैद करून ठेविलें होतें. पण वड्या खानाचा त्याच्यावर फार विश्वास असल्या मुळें त्यानें अव्याहतवा वीस वर्षे असा कारभार चालविला. त्याचें शासन अगदीं

असह्य झाल्यामुळें 'वानहू' व 'चेयेनहू' नांवाच्या काथे येथील दोन नागरिकांनीं त्याला ठार मारण्याचा कट रचला. बडाखान तेथें नव्हता. अशा वेळीं एक दिवस संधि साधून वान हू राजवाड्यांत घुसला. चारी बाजूंनी खूप दिव्यांचा झगझगाट केला आणि अहमदाकडे निरोप पाठविला कीं युवराज चिंगेजखान आले आहेत व त्याला बोलाविलें आहे. अहमद स्वागतासाठीं धांवत आला. त्या एवढ्या झगझगाटांत त्याचे डोळे दिपले. वान हूला पाहून त्याला वाटलें तोच युवराज आहे. म्हणून त्याच्या समोर जाऊन त्यानें गुढघे टेकले आणि मान वाकविली. तेवढ्यांत चियेन हू नें आपली तलवार उपसून त्याचें डोकें उडवलें. आरडा ओरडा होतांच तेथील सैनिकांनीं त्याला कैद केलें. वान हू अजून सिंहासनावरच होता. इतक्यांत कोठून तरी बाण आला व त्याच्या छातींत लागून तो तेथल्या तेथेंच मरण पावला.

अहमदच्या खुनाची गोष्ट ऐकून बडा खान घाईघाईनें खान बालिक गांवीं आला. त्यानें शांत मनानें सर्व बाबतींत चौकशी केली. त्या वेळीं त्याला अहमद व त्याच्या पंचवीस मुलांच्या कृती कळून आल्या. त्यानें त्याच्या सर्व मुलांना यथायोग्य प्रायश्चित्त दिलें. अहमदचे प्रेत त्यानें कोल्ह्या कुत्र्यांच्या तोंडीं दिले.

ह्या सर्व घटना घडल्या तेव्हां मार्कोपोलो त्या नगरांतच वास्तव्य करीत होता. त्यामुळें सर्व गोष्टी प्रत्यक्षपणेंच त्याच्या नजरे खालून गेल्या. त्या त्यानें आपल्या प्रवास वर्णनांत स्पष्टपणें लिहून ठेविल्या आहेत.

समुद्रमंथन

इंद्र आणि अनुयायी त्याचे
हिंडं लागले रानोमाळ।
नाहिं खावया नाहिं प्यावया
असा लोटला पुष्कळ काळ॥

कंदमुळें कधि पाला कधि कधि
मिळे खावया नुसता त्यांस।
त्यावर भय दैत्यांचें त्यांना
नव्हती स्थिरता थोडि जिवास॥

आंगिरसानें एके दिवशीं
इंद्रा म्हटलें-"हे देवेश!
लक्ष्मीपतिच्या कृपेविना हे।
अशक्य सरणें अपुले क्लेश।"

"यज्ञ करावा यास्तव आपण
कृपा करुनि घ्या संपादन।
शिवाय याच्या उपाय दुसरा
नाहीं आतां हे भगवन्!"

कबूल केलें इंद्रानें तें
केलें त्यानें खडतर तप।
केले शंभर यज्ञ तयानें
हरि नामाचा करीत जप॥

तप इंद्राचें पाहुनि आली
दया ब्रह्मदेवाला फार।
"माग पाहिजे काय तुला तें!"
वदला होउनि देव उदार॥

हात जोडुनी इंद्र म्हणाला-
"तूं चतुरानन जगत्पिता!
कपाळिं अमुच्या जें तूं लिहिलें,
प्राप्त जाहलें तें आतां॥"

"तुझ्या कृपेनें पुन्हां सुखाचे
मिळतिल बघण्या दिवस अम्हां।
स्वर्गाचें तें राज्य सुखाचें
मिळेल देवा कधि आम्हां॥"

श्री. भालचंद्र आपटे, हैदराबाद

दिसतां इंद्रा धरून नेलें
दैत्यांनीं बलि नृपतिकडे।
त्यास बलीनें विचारलें-"तूं
होतास कुठें कोणिकडे?"

"ब्रह्मा विष्णूंच्या आज्ञेनें
आलों बलि मी तुझ्याकडे।
सुरासुरांच्या एक हिताची
गोष्ट सांगतों ऐक पुढें॥"

नम्रपणानें करुन निवेदन
इंद्र बोलला असें पुढें-
"मिळेल अमृत सुटेल सत्वर
परस्परांचें वैर पुढें॥"

"सुरासुरांनीं मिळून मंथन
क्षीरसागराचें केल्यास,
ब्रह्माविष्णूंनीं सांगितलें,
मिळेल अमृत सर्वां खास!"

बलिराजा तें ऐकुनि वदला-
"इंद्रा मजला हें स्वीकार।
व्यर्थ भांडलों पुरे करूं या
वैरभाव पण झाला फार!"

बलिनें आज्ञा दैत्यां दिधली-
"समुद्रमंथन चला करा।
सुरासुरांनीं मिळुन करावें
भांडुं नका जा त्वरा करा!"

आज्ञा बलिची होतां झाला
बलि राजाचा जयजयकार।
वज्रदंत कुणि काळकेतु कुणि
नाम भयंकर अन् आकार॥

दैत्य निघाले, तुफान जणुं तें
समुद्रमंथन करण्याला।
इंद्रामागें देव निघाले
भाग्य परीक्षा बघण्याला॥

※ समुद्र देवता ※

रशियांत एक नवगोरद नांवाचें नगर होतें. तेथें एक गवई राहात होता. त्याचें नांव साद्को. गांवांत कोठेंहि जेवणाजवळ किंवा कांहीं पानसुपारीचा कार्यक्रम असला कीं लोक त्याला गाण्यासाठीं बोलवीत असत. साद्को आपल्या मधुर कंठानें वीर पुरुषांच्या गाथा म्हणत असे. अशा तऱ्हेनें साद्कोचें जेवण बाहेर पडत असे आणि वर त्याला कांहीं पैसे सुद्धां मिळत असत.

पण दैव गति विचित्र आहे. एक दिवस त्याला कोणी बोलाविलें नाहीं. म्हणून कंटाळून जाऊन त्या दिवशीं तो वाद्य घेऊन गांवाबाहेर एका तळ्याच्या कांठीं बसून गाऊं लागला.

तो तन्मय होऊन गात होता. थोडा वेळ गेल्यावर त्याचें लक्ष तळ्यांतील लाटां-कडे गेलें. तळ्यांत एवढ्या मोठ्या लाटा कुठल्या? म्हणून त्याला आश्चर्य वाटलें. आणखी कांहीं वेळानें त्यांतून जोरानें आवाज येऊं लागला. तें पाहून सादकोला भीति वाटली. तो घाबरून गेला व घरीं जाऊन दारें खिडक्या बंद करून बसला.

दुसऱ्या दिवशीं पण त्याला काम न मिळाल्यानें तो तळ्याकाठीं गेला. कालच्या प्रमाणें पुन्हां होतें का हें पाहण्यासाठीं तेथें बसून गाऊं लागला. त्या दिवशीं सुद्धां तसेंच झालें. पुन्हां तिसऱ्या दिवशीं सुद्धां सादको काम न मिळाल्यानें तळ्याकांठीं गेला. त्या दिवशींहि तेंच झालें पण सादको उठून निघून यावयाच्या आंत त्याला पाण्यांत कांहीं तरी उभें असल्याचें दिसलें. तें पाहून त्याची बोबडीच वळली. तो शून्य दृष्टीनें तिकडे पाहूं लागला. तोंच त्याच्या कानावर शब्द आले—"मी तळ्याचा राजा आहें. तीन दिवसांपासून आमच्या

सौ. रमाबाई पाटील

येथें मेजवान्या चालल्या आहेत आणि आम्हांला तुझें गाणें ऐकावयास मिळालें आहे. आमच्याकडे आलेले सर्व पाहुणे तुझ्या गाण्यावर फार खुष झाले आहेत. मलाहि फार आनंद झाला. तुला त्याचा मोबदला द्यावा म्हणून मी आलों आहें. उद्यांपासून तुला पुन्हां गाण्यासाठीं बोलवणीं येतील. उद्यांच एका श्रीमंताकडून आमंत्रण येईल. तेथें मोठमोठे धनी लोक येतील आणि गप्पागोष्टी करतां करतां एकापेक्षां एक लांब लांब बढाया मारतील. त्या वेळीं तूं सुद्धां सांग कीं ह्या तळ्यांत सोनेरी पंखांचे मासे आहेत. कोणी तुझ्यावर विश्वास करणार नाहीं आणि तुझ्याशीं पैजा लावतील. तूं त्या सर्व कबूल कर. बारीक रेशमाच्या धाग्यानें विणलेलें एक लहानसें जाळें आण व पाण्यांत सोड. पुढील जबाबदारी माझी. मी तुझ्या जाळ्यांत तसे मासे घालीन. ते मासे पाहिल्यावर त्या सर्व व्यापाऱ्यांना हार मानावी लागेल व तूं पैज जिंकल्यामुळें तुला ते पुष्कळ धन देतील आणि तूं श्रीमंत होऊन जाशील.

इतकें सांगून जलदेवता अदृश्य झाली. सादको आपलें वाद्य घेऊन घरीं आला. त्या जलराजानें सांगितल्याप्रमाणें दुसरे दिवशीं त्याला एका राजाच्या घरचें बोलावणें आलें. तेथें बरेच मोठमोठे आणि धनी लोक आले होते. जेवणें चाललीं असतां सादकोनें गीत गाऊन सर्वांना आनंदित केलें. मेजवानी झाल्यावर गप्पा चालल्या असतां ते सर्व लांब लांब बढाया मारूं लागले. सादको गप्प बसून सर्वांच्या गोष्टी ऐकत होता.

"अरे तूं कां नाहीं कांहीं बोलत?" एकानें सादकोला विचारलें.

"मी कशाच्या जोरावर बढाया मारूं? काय आहे माझ्या जवळ बायला! हो पण

मी एक अशी गोष्ट सांगूं शकेन जी ऐकून तुम्हांला आश्चर्य वाटेल."

"काय सांगणार आहेस रे? सांग पाहूं?" ते म्हणाले.

"आपल्या गांवाच्या वेशीवर एक मोठें तळें आहे ना? त्यांत सोनेरी पंखाचे लहान लहान मासे आहेत." सादकोनें सांगितलें.

"शहाणा आहेस. अरे त्या तळ्यांतील मासे पकडायला रोज इतके कोळी जातात, त्यांच्या रे जाळ्यांत नाहीं आला कधीं तसला मासा? दे थाप झालं" सर्वांनीं त्याची टिंगल केली.

"तुमचा विश्वास बसणार नाहीं ह्याची मला खात्री होती. पण मी सांगितलेली गोष्ट मात्र खरी आहे. पाहिजे तर प्रत्यक्ष बघांच माझ्याबरोबर तळ्या कांठीं येऊन." सादकोनें आत्मविश्वासपूर्वक सांगितलें.

"चल, पैज. त्या तळ्यांत सोनेरी पंखांचे मासे सांपडले तर मी माझी ह्या गांवांतील सर्व दुकानें तुला देईन." एका व्यापाऱ्यानें सांगितलें.

"होय, होय रे, मी सुद्धां माझें दुकान तुला देईन." दुसऱ्या व्यापाऱ्यानें सांगितलें. ह्या प्रमाणें बऱ्याच व्यापाऱ्यांनीं पैज लावली.

"पण.....पण.....माझ्याजवळ माझ्या डोक्याशिवाय काय आहे? कांहींच नाहीं. तरी मी जर पैज हारलों तर तुम्हांला तेंच देईन." सादको म्हणाला.

पैज ठरली. मग तेथें जमलेले सर्व लोक सादकोबरोबर गांवाबाहेरील तळ्याच्या कांठीं गेले. सादकोनें आपल्याबरोबर बारीक रेशमाचें एक जाळें घेतलें होतें. तेथें गेल्यावर सर्वांना कांठावर उभे करून सादको पाण्यांत उतरला. जाळें पाण्यांत टाकलें व क्षणभरानें बाहेर काढलें, आणि त्यांत खरोखरच एक सोनेरी पंखांचा मासा सांपडला होता.

"कांहीं तरी हात चलाखी करतो आहे." एका व्यापाऱ्यानें शेरा मारला. त्यांची शंका दूर करण्यासाठीं सादकोनें तो मासा बाहेर काढून तें रिकामें जाळें पुन्हां पाण्यांत टाकलें. क्षणभरानें बाहेर काढतांच त्यांत आणखी एक सोनेरी पंखांचा मासा सांपडला होता, ह्या प्रमाणें सादकोनें पांच सहा वेळां तरी जाळें टाकून मासे काढले. सादकोनें पैज जिंकली. त्याला खूप आनंद झाला.

पैज लावणारे व्यापारी हारले होते. म्हणून त्यांनीं दिलेल्या वचनाप्रमाणें आपापलीं दुकानें सादकोला बहाल केलीं. सादको एका दिवसांत धनी व्यापारी झाला. पुढें त्यानें परदेशांशीं सुद्धां व्यापार सुरू केला आणि थोड्याच दिवसांत जगांतील सर्वांत श्रीमंत माणूस म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्यानें स्वप्नांत सुद्धां कल्पना केली नव्हती. 'दैवानें द्यावयाचें ठरविलें कीं आकाश फाडून देतें.' असें म्हणतात तें कांहीं खोटें नाहीं. गाण्याच्या व्यासंगानें त्याला दैवी आधार मिळाला व सुखाचे दिवस आले.

कोणार्कचें सूर्य मंदिर

ओरिसा प्रांतांत कोणार्क म्हणून एक ठिकाण आहे. तेथील सूर्याचें देऊळ फार प्रसिद्ध आहे. हें जगन्नाथपुरीच्या ईशान्येला सुमारें ५३ मैलावर आहे.

भुवनेश्वरापासून हें देऊळ चाळीस मैलावर आहे. दोन्ही कडून तेथपर्यंत रस्ते काढलेले आहेत.

पुरीमधील जगन्नाथाच्या देवळाला पांढरें देऊळ व सूर्याच्या देवळाला काळें देऊळ असें म्हणतात.

हें देऊळ इ. स. १२३८–६४ च्या दरम्यान पहिल्या नरसिंहदेवानें बांधविलें होतें. हें मोडकळीस आल्यामुळें त्याचे कांहीं अवशेष मात्र दिसतात. पण त्यावरून हें देऊळ फार विशाल असलें पाहिजे, एवढें मात्र कळतें.

ह्या देवळांत हत्तींचीं व सिंहांचीं बरीच चित्रें कोरलेलीं आहेत. त्यांचें वैशिष्ट्य म्हणजे तीं सर्व खऱ्या हत्तींच्या व सिंहांच्या प्रमाणांत कोरलेलीं आहेत.

तज्ञ शास्त्रज्ञांचें म्हणणें आहे कीं ह्या देवळांत असलेल्या मूर्ती जितक्या प्रमाणबद्ध आहेत तितक्या दुसऱ्या कोणत्याहि देवळांत नाहींत.

पुनर्विवाह

खांद्यावरील शव अदृश्य होतांच विक्रमार्क त्याच पावलीं परतला. पुन्हां त्या वडाच्या झाडापर्यंत गेला. शव उचलून खांद्यावर टाकलें व स्मशानाच्या दिशेनें जाऊं लागला. तेवढ्यांत शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—"आपलें वचन पाळण्यांत जसा तूं पक्का आहेस तसेच सर्व लोक असतील तर किती बरें होईल? एवढी निश्चयी सुजाता, पण तिनें सुद्धां पुनर्विवाह केला. तुला माहीत नसेल ती गोष्ट. मी सांगतों. ऐक. वेताळानें गोष्ट सांगण्यास सुरवात केली.

वज्रशीला नगरांत उदयसेन नांवाचा एक कुलीन क्षत्रिय राहात असे. तो एक फार शूर व अभिमानी क्षत्रिय होता. त्याला सुजाता नांवाची एक मुलगी होती. ती उपवर झाल्यावर तिच्या वडिलांनीं तिच्या साठीं वरसंशोधन सुरू केलें. बरेंच दिवस तिच्या-साठीं योग्य वर न मिळाल्यामुळें त्याला काळजी वाटूं लागली.

वेताळाच्या गोष्टी

त्याच गांवांत एक पुरंदर नांवाचा क्षत्रिय तरुण होता. त्याचें सुजातावर प्रेम बसलें. त्यानें तिच्याशीं लग्न करण्याची आपली इच्छा तिच्या बापाजवळ बोलून दाखविली. परंतु उदयसेनला तें पसंत पडलें नाहीं. तो त्याला तुच्छतेनें म्हणाला— "तुझें कुळगोत काय? तुझी योग्यता काय? तुझ्यासारख्या कपर्दी माणसाला मी माझी मुलगी देऊं? छे! माझी मुलगी एकाद्या राजकुमाराच्या नाहीं तर वीर सेनापतीच्या गळ्यांत माळ घालणार आहे." म्हातारा मोठा करारी होता.

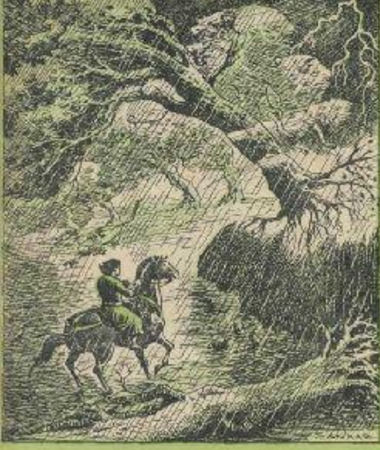
उदयसेनाचें बोलणें ऐकून त्याला वाईट वाटलें. परंतु तो निराश झाला नाहीं. त्यानें आपली इच्छा एका दासीकरवीं सुजाताला कळविली. सुजातानें तें मान्य केलें. तिनें विचार केला कीं उगीच नांवानें मोठा असलेल्या माणसाशीं लग्न करण्या-पेक्षां जो खरें प्रेम करील त्याच्याशीं लग्न करणें बरें. पण वडील ह्या लग्नाला संमति देणार नाहींत, आणि चार लोकांसमोर लग्न लावण्यास तर मुळींच तयार होणार नाहींत

म्हणून मुकाट्यानेंच कोठें तरी जाऊन लग्न करून घ्यावें.

सुजाताचा विचार ऐकून तो फार खूष झाला. त्यानें पुरोहिताला बोलावून मुहूर्त ठरविला. त्या गांवाच्या पलीकडे जंगलांत एक कालीचें देऊळ होतें ती जागा त्यानें लग्नासाठीं ठरविली आणि सुजाताला सुद्धां तसें कळविलें. तो लग्नाच्या तयारीस लागला.

लग्नाच्या दिवशीं पुरंदरानें संध्याकाळीं एक पालखी भोयांच्याबरोबर देवीच्या देवळांत पाठवून दिली. त्याच प्रमाणें एका पुरोहिताला व एका सुहासिनीला हि देवळांत

घेऊन जाण्याची त्यानें व्यवस्था केली. मुहूर्त मध्यरात्रीचा होता. म्हणून संध्याकाळीं अंधार पडल्यावर पुरंदर घोड्यावर बसून देवळांत जाण्यास निघाला. तें देऊळ थोडें दूर होतें.

सुजाताला पुरंदरचा निरोप मिळाला होता. त्या दिवशीं रात्रीं जेवणें खाणें झाल्यावर सुजाता आपल्या खोलींत जाऊन निजली. सर्वकडे निजानीज झाल्यावर तिच्या दासीनें येऊन सांगितलें कीं घोडा तयार आहे. त्याबरोबर ती उठली. हळूच घराबाहेर पडली व दासीला बरोबर घेऊन कालीच्या देवळाकडे निघाली.

त्या दोघी घोड्यावर बसून जात होत्या. देवळाच्या जवळ जवळ पोहोंचल्या इतक्यांत असें जोराचें वादळ सुटलें कीं कोठें काय आहे कांहीं दिसेनासें झालें. पाठोपाठ मुसळधार पाऊस पडूं लागला. मग काय विचारतां त्यांची त्रेधा ! परंतु दोघी कशातरी त्या देवळांत पोहोंचल्या.

इकडे वादळ आणि पाऊस सुरू झाला. तेव्हां पुरंदर जंगलांत अर्धी वाट चालून गेला होता. पुढील रस्त्यांत तो वाट चुकला आणि बराच वेळ भटकत राहिला. पाहाटेच्या सुमारास वादळ व पाऊस बंद झाला. आकाश निवळलें. दिशा फांकल्या. त्या उजेडांत कसा तरी मार्ग काढीत तो देवळांत पोहोंचला. परंतु योग पहा ! सुजाताचें लग्न ठरलेल्या मुहूर्तावर होऊन गेलें होतें.

मुहूर्ताच्या थोडाच वेळ अगोदर एक तरुण घोड्यावर बसून त्या देवळांत आला. जंगल पार करून जात असतां पाऊस लागल्यामुळें निवाऱ्यासाठीं तो देवळांत शिरला. त्याचे सर्व कपडे भिजलेले होते. तेथें असलेल्या पुरोहिताला वाटलें, हाच नवरामुलगा आहे. म्हणून त्यांनें त्याच्याशींच सुजाताचें लग्न लावून दिलें. पण माळ

घालावयाच्या वेळीं सुजातानें डोकें वर उचललें तों तिला दुसराच माणूस दिसला. "हे नव्हेत ते." असें म्हणत ती मूर्छा येऊन खालीं पडली.

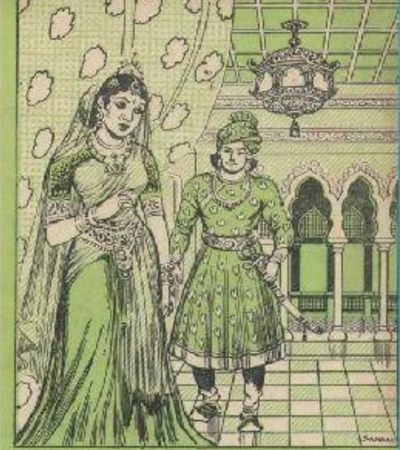
दासी घाबरून गेली. आपल्याला जाण्यास उशीर झाला तर घरांत सर्व घोटाळा होईल. म्हणून कसें तरी करून ती सुजाताला घेऊन घरीं आली. तेव्हांपासून सुमारें पंधरा दिवस सुजाताला ताप येत राहिला.

पुरंदर तिला भेटण्यासाठीं म्हणून आला. परंतु तिच्या दासीची सुद्धां तो भेट घेऊं शकला नाहीं. तो थोडासा वैतागला. निराश झाला. त्याला जिणें भार वाटूं लागलें.

पुढें थोड्याच दिवसांत वज्रशीला व त्याच्या शेजाऱ्याच्या राज्यांत युद्ध सुरू झालें. ह्या संधीचा फायदा घेऊन तो सैन्यांत भरती झाला आणि युद्धांत मारला गेला.

त्या नंतर थोड्याच दिवसांत उदयसेनहि मरण पावला. सुजाताचा ताप थोड्या दिवसांत कमी झाला होता. तरी पण तिची प्रकृति पूर्वीप्रमाणें झाली होती.

उदयसेनाच्या पाठीमागें सुजाताच त्याच्या सर्व संपत्तीची मालकीण झाली. तिच्याशीं

लग्न करण्यासाठीं बऱ्याच मोठमोठ्या लोकांनीं विचारलें, पण तिनें त्यावर कधीं विचारच केला नाहीं.

तिच्या मैत्रिणींनीं आणि कांहीं वडीलधाऱ्या मंडळींनीं तिला पुष्कळ सांगून पाहिलें, पण तिनें कोणाच्याच म्हणण्याकडे लक्ष दिलें नाहीं.

कांहीं दिवस लोटले. पुढें तेथें मिलिंद नांवाचा एक क्षत्रिय आला. युद्धांत फार मोठा पराक्रम दाखविल्यामुळें राजानें त्याला आपल्या नोकरींत घेतला होता. त्यानें सुजाताविषयीं माहिती ऐकली. त्याला तिची

दया आली. म्हणून तिची ओळख करून घेऊन परिचय वाढविला.

हळूं हळूं मिलिंदाच्या दयेचें प्रेमांत रूपांतर झालें. शेवटीं एक दिवस त्यानें सुजाताला विचारलेंहि. म्हणाला–"दैवगति विचित्र असते. पुरंदराचें तुझ्यावर प्रेम होतें, पण योग नव्हता. त्याला विसरण्याशिवाय आतां कांहीं मार्ग नाहीं. तूं माझ्याशीं लग्न कर. आपण सुखानें राहूं."

"होय. मी पुरंदरला जवळ जवळ विसरलेंच आहें. पण तुमचें जर माझ्यावर प्रेम असेल तर तुमच्याशीं लग्न करीन." तिचा होकार मिळतांच त्या दोघांचें लग्न झालें व तीं सुखानें राहूं लागलीं.

एवढें सांगून वेताळ थांबला आणि राजाला म्हणाला–" मिलिंदाशीं लग्न करून सुजातानें आपलें पावित्र्य बिघडविलें कीं नाहीं ? तिनें प्रेम एकावर केलें आणि लग्न दुसऱ्याशींच करावें लागलें आणि तो मनुष्यहि कोठें तरी निघून गेला. जर सुजाता सच्चरित्र असती तर तिनें असें केलें असतें का ? उत्तर माहीत असूनहि सांगितलें नाहींस तर तुझ्या डोक्याचे शतशः तुकडे होतील आणि तुझ्या पायाशींच पडतील."

"सुजाताला माहीत होतें, तिचें एका युवकाशीं लग्न झालें आहे आणि ह्या साठींच तिनें कोणशींहि लग्नाविषयीं बोलण्याचें नाकारलें. पण तिनें मिलिन्दाला ओळखलें. कारण त्याच्याशींच तिचें लग्न लागलें होतें. म्हणून ती त्याच्याशीं लग्न करण्यास तयार झाली." राजानें सांगितलें.

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवासह अदृश्य झाला. (कल्पित)

पौर्णिमेची रात्र होती. चोहोंकडे दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. आजोबा खुर्ची टाकून अंगणांत बसले होते. मुलें त्यांच्या भोंवतीं गोळा झालीं. आजोबांना एक श्लोक आठवला व ते गुणगुणले–

"भाग्यं फलति सर्वत्र
न विद्या न च पौरुषम्
कूष्माण्डाभ्यन्तरे मुक्ता
स्तुरुकेण विलोकिताः"

"म्हणजे हो काय आजोबा ?" मुलांनीं प्रश्न केला.

आजोबा चिमटींत तपकीर घेऊन म्हणाले–"ह्याचा अर्थ ऐका. शेवटीं सर्व भर भाग्यावरच द्यावा लागतो. विद्या किंवा पौरुष असून चालत नाहीं. भोपळ्यांतील मोती शेवटीं एका तुर्क्याच्याच दृष्टीस पडले."

"भोपळ्यांत कसे मोती आले आजोबा ? कोणच्या तुर्क्याला ते मिळाले ? सांगा आजोबा, ती गोष्ट सांगा." मुलें म्हणालीं.

"आतां समजलं, तुम्हीं गोष्ट ऐकण्यासाठीं येथें आलां आहांत ? बरं बाबा !" आजोबा गोष्ट सांगूं लागले. एक होता राजा. त्याचें नांव होतें विष्णुगुप्त. व्याघ्रपुर त्याची राजधानी होती. कधीं कधीं तो वचनांचें खरेंपण प्रत्यक्ष अनुभवानें पाहात असे.

एक दिवस तो अंथरुणावर पडला होता. त्याच्या मनांत कांहीं तरी विचार घोळत होते. इतक्यांत त्याला एका श्लोकाची आठवण झाली. तो श्लोक हा–

"हरिणापि, हरेणापि,
ब्रह्मणापि, सुरैरपि,
ललाट लिखिता रेखा,
परिमाष्टुं न शक्यते ।"

ह्याचा अर्थ असा कीं हरि असो वा हर, ब्रह्मा असो वा देव कपाळावर लिहिलेली रेघ कोणी नष्ट करूं शकत नाहीं.

ह्या श्लोकांतील वचन बरोबर आहे किंवा नाहीं हें पाहाण्याची त्याला एकदां इच्छा झाली. म्हणून त्यानें काय केलें? एक भोपळा घेतला. त्यांतील बिया वगैरे काढून टाकल्या आणि त्यांत त्यानें मोती भरले.

दुसरे दिवशीं सकाळीं एक ब्राह्मण त्याच्याकडे भिक्षेला आला. त्यानें तो भोपळा त्याला दान दिला. त्याच वेळीं एक तुर्कीसुद्धां तेथें आला. राजानें त्याच्या हातावर पावली ठेविली आणि त्याला पाठवून दिलें.

ब्राह्मण व तो तुर्की माणूस दोघेहि एकाच वाटेनें निघून गेले. जातांना ब्राह्मणाच्या मनांत आलें कीं आपल्याकडे पुष्कळसे भोपळे असतांना पुन्हां हा कशाला आणखी? उगीच वजन मात्र वाहावयाचें त्याचें झोळींत. म्हणून तो त्या तुर्की माणसाला म्हणाला–"मिया साहेब, तुम्ही हा भोपळा घेऊन जा. माझ्या घरीं पुष्कळ आहेत. ती पावली मला द्या."

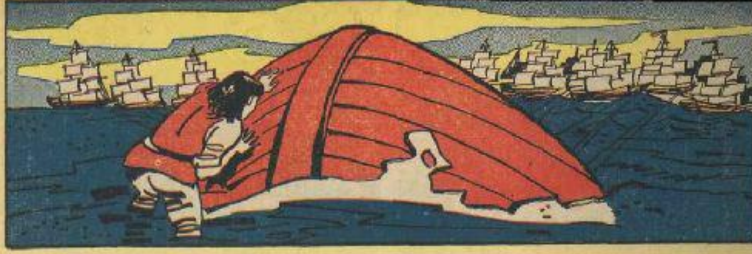
चार आण्याला एवढा मोठा भोपळा मिळत आहे म्हणून तो कबूल झाला. त्यानें चार आणे देऊन तो भोपळा घेतला. घरीं गेल्यावर कापून पाहिला तर त्यांतून मोती निघाले. त्यानें प्रामाणिकपणानें ते राजाला नेऊन दिले व सर्व हकीगत सांगितली.

"भाग्यवान आहेस म्हणून तुला ते मिळाले. घेऊन जा तें." राजानें त्याला ते मोती देऊन टाकले.

आजोबा म्हणाले–"पाहिलेंत भाग्य? कोणी कितीहि हुशार असला, श्रीमंत असला, पराक्रमी असला तरी जर त्याचें नशीब बलवत्तर नसेल तर त्याचे सर्व श्रम फुकट.

त्या राजानें गांवाबाहेरील एका झाडाखालीं माझी राहाण्याची व्यवस्था केली आणि गाडे भरभरून माझ्यासाठीं खाण्यापिण्याचे सामान आणून दिलें.

एक दिवस मी समुद्रावर फिरावयास गेलों असतां एक मोठी होडी वाहात असलेली माझ्या नजरेस पडली.

होडी पाहून मला धीर आला. ती वादळांत एकाद्या जहाजापासून दूर वहात आली असावी. कांहीं असो. कसें तरी करून होडीला दोऱ्या बांधून त्या वीस जहाजांच्या मदतीनें मी ती किनाऱ्यावर आणली.

होडी तशी सर्व चांगली होती. फक्त तिचा तळ थोडा फुटला होता.

सुतारांच्या मदतीनें मी ती दुरुस्त केली आणि शीडाचा दांडा व वल्हें सुद्धां तयार करून घेतलें.

शिंप्यांनीं बरेचसे कापडाचे तुकडे जोडून शीड तयार करून दिलें.

मी राजाकडे स्वदेशास जाण्याची परवानगी मागीतली. राजानें निरोप देत प्रवासासाठीं थोडे खाद्य पेयहि डोपल्यांत पिंपांत भरून दिले.

येथील आठवण म्हणून राजानें दोन बैल, सहा गाई व बकऱ्यांचा एक लहानसा कळप माझ्या-बरोबर दिला.

ह्या अवधींत लिलिपुट राजाचा संदेश आला कीं मी लागलीच तिकडे परत जावें नाहीं तर मी देशद्रोही समजला जाईन.

त्यानें राजालाहि कळविलें की मला बेड्या घालून लिलिपुटला पाठवून द्यावें. पण राजानें तें मानलें नाहीं.

मी ब्लेफुस्कु राजाजवळ आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. नंतर राजानें एकटेंच सांगितलें कीं शक्य तो लवकर मी तेथून निघून जावें.

विलंब न लावतां मी होडींत बसून निघालों. शीड चढवून नाव चालू केली. नंतर कांहीं दिवस लागोपाठ असाच प्रवास करीत राहालों.

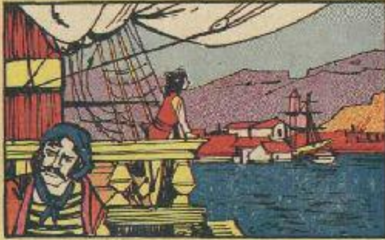
तीन दिवसांनी मला दूरवर एक मोठें जहाज दिसलें. तें पाहून मी वेड्या सारखा ओरडून आणि हात वारे करून बोलूं लागलों.

तें जहाज ब्रिटिशांचें होतें. त्यावर कांहीं माणसें होतीं. मी त्यांच्याशीं आपल्या भाषेंत पोटभर बोलून घेतलें.

मी जहाजाच्या खलाशांची खात्री पटण्यासाठीं तेथून आणलेलीं जनावरें दाखविलीं. तीं पाहून त्यांनाहि फार आश्चर्य वाटलें. एवढ्यांत एक उंदीर आला आणि त्यानें एका बकरीवर झडप घालून तिला खाऊन टाकलें.

सुदैवानें तें जहाज माझ्या देशाकडेच जात होतें. तेथून मी आपल्या गांवीं पोहोंचलों पण आपल्या कुटुंबियांत मी फक्त दोन महिनेच राहूं शकलों.

जोंपर्यंत बाहेर देशीं फिरत होतों तों पर्यंत घरीं कधीं जाईन असें वाटत होतें. पण आतां पुन्हां दर्यावर जाण्याची स्वप्नें पडूं लागलीं.

प्रसिद्ध ऐतिहासिक स्थळ :

श्री क्षेत्र गोकर्ण महाबळेश्वर

[सौ. प्रतिभा पांडुरंग, पै. मुंबई]

कारवार हें दक्षिणेकडील एक सुंदर व निसर्गशोभेनें नटलेलें शहर अरबी समुद्रावर वसलें आहे. कारवारपासून ५० मैलांवर सुप्रसिद्ध श्री क्षेत्र गोकर्ण आहे. त्यालाच कोणी महाबळेश्वर असेंहि म्हणतात.

रावणानें भगवान शंकराकडून आणलेलें श्री शंकराचें आत्मलिंग अजूनहि येथें मूळ स्वरूपांत पहावयास मिळतें. हें सुप्रसिद्ध देवालय पांडवांनीं एका दिवसांत बांधलें होतें अशी दंतकथा आहे. हें भव्य देवालय म्हणजे शिल्पकलेचा एक नमुना आहे. येथें हिंदुस्थानांतल्या सर्व प्रांतांतले लोक श्री महाबळेश्वराचें दर्शन घेण्यासाठीं येतात व हें शिल्पकलेंचें वैभव पाहून आश्चर्यानें थक्क होतात. देवळाच्या उजव्या बाजूस आदि गोकर्ण नांवाचें मंदिर असून त्यांत एक तळें आहे व एक लिंग त्या पाण्यांत आहे. त्याच पाण्यांत लिंबू टाकलें तर तें काशीला जातें, अशी समजूत आहे. त्याच प्रमाणें ताम्रपर्णी नांवाची देवी पाठीमागच्याबाजूस असून तेथेंहि एक तळें आहे व त्यांत मृतांच्या अस्थी टाकतात. त्या पाण्यांत पडल्याबरोबर विरघळून जातात.

गोमुख नांवाची एक गाईच्या आकाराची गुहा आहे. त्याच प्रमाणें श्री गणपतीचें विशाल देवालय कोटीतीर्थ, रामतीर्थ, जटायुतीर्थ, नागतीर्थ वगैरे असंख्य तीर्थें असलेलें, हें क्षेत्र महाशिवरात्रीला लाखों यात्रेकरूंनीं नुसतें फुलून जातें.

एकदां एका यात्रेकरूचें नख अभिषेक करतांना महादेवाच्या लिंगाला चुकून लागलें व जो हाहाकार येथें झाला तो भयंकरच होता. नुसतें नख लागल्यानें क्षेत्रानजीकचा सर्व समुद्र रक्तानें लालभडक झाला व भयंकर तुफान होऊन सारें क्षेत्र हादरलें. पण महादेवाच्या कृपेनें जनतेच्या हाकेला श्री भोलानाथानें 'ओ' दिली व सर्व पूर्ववत झालें.

चीनचा वीर

चीन देशांत एक वीर पुरुष राहात असे. तो शस्त्रविद्येंत फार प्रवीण होता. तो आपल्या पौरुषाचा उपयोग दुष्टांपासून दुबळ्यांचें रक्षण करण्याकडे करीत असे.

तो एकदां घोड्यावर बसून कोठेंतरी प्रवासाला निघाला. सुमारें चार पांच दिवसांनंतर एक दिवस तो रस्ता चुकला. अंधार पडूं लागला तरी त्याला आपल्या मुक्कामाची जागाच सांपडेना.

तो तसाच पुढें गेला. त्याला एक गांव लागलें. तेथें एका घराचा दरवाजा उघडा असलेला व त्यांतून दिव्याचा प्रकाश डोकावत असलेला त्याला दिसला. तें घर म्हणजे ओळीनें मोठमोठ्या तीन खोल्या होत्या. त्यांच्या मागें दोन्हीं बाजूंनीं आणखी दोन खोल्या होत्या. मधल्या खोलींत एक म्हातारी दिव्याच्या उजेडाशीं कांहीं तरी करीत होती.

घोड्याच्या टापांचा आवाज ऐकून म्हातारी पुढें आली व तिनें प्रवाशाची चौकशी केली.

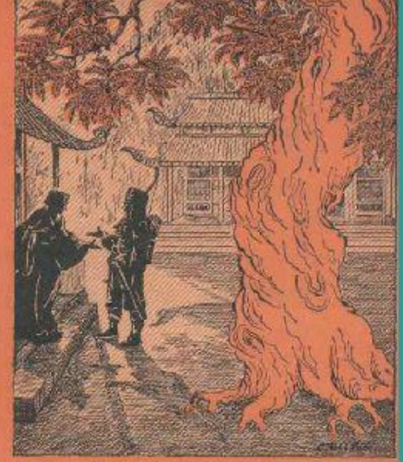
तो म्हणाला—"मी रस्ता चुकून इकडे आलों आहें. रात्रीपुरती येथें राहाण्यास जागा मिळाल्यास फार कृपा होईल."

"मी काय सांगूं? तें कांहीं माझ्या हातांत नाहीं बाबा. माझा मुलगा व्यापारासाठीं नेहमीं फिरतीवर असतो. घरांतील सर्व काम सूनच बघते. मी म्हातारी, मला कोण विचारतो?" म्हातारी म्हणाली.

"कोठें आहेत तुमच्या सूनबाई?" त्या वीरानें विचारलें.

"तूं त्या भानगडींत पडूं नकोस. कोणत्याहि पुरुषाची डाळ शिजावयाची नाहीं तिच्याजवळ. फार तापट आहे. मला सारखी बोलत असते. म्हणूनच म्हटलें कीं मी कांहीं तुला रहा किंवा राहूं नको म्हणून सांगूं शकत नाहीं." बोलतां बोलतां म्हातारीच्या डोळ्यांतून अश्रू आले.

श्री. भा. गो. देसाई

म्हातारीचें म्हणणें ऐकतांच हा दीनकनवाळू वीर आवेशांत आला. आपल्या सेवेची येथें सुद्धां गरज आहे असें त्याला वाटलें. तो म्हणाला—"केवढा हा अन्याय! हा अन्याय दूर करण्याची जबाबदारी माझ्यावर आहे. येऊं द्या तिला." असें म्हणत त्यानें आपला घोडा एका दगडाला बांधला आणि तलवार उपसून सुनेची वाट पाहात उभा राहिला.

"तें शक्य नाहीं. तुला माहीत नाहीं ती कशी आहे तें. अरे ती पुरुषाप्रमाणें रानांत जाते आणि कांहीं तरी एक शिकार करून आणते. त्यासाठीं तिला कोणाची मदत वगैरे लागत नाहीं. तें सर्व विकून जें काय मिळतें त्यावरच आमचें चालतें. तिच्या वाटेला तूं गेलास तर मला जे चार घास मिळत आहेत ते सुद्धां नाहीं मिळावयाचे." म्हातारीनें त्याला निक्षून सांगितलें.

"दीन दुबळ्यांची दुष्टांपासून मुक्तता करून त्यांची मदत करण्याचें माझें व्रत आहे. पण तुम्हीं म्हणाल कीं तिच्यावरच तुमची सर्व भिस्त आहे. तर मग राहूं दे. तरी पण तिला थोडें ठिकाणावर आणूनच पुढें जाईन." त्यांचें एवढें बोलणें चाललें होतें तोंच सुनबाई आली. आपल्या पाठीवरील वाघाला जमिनीवर टाकीत ती गरजली—"ए म्हातारे, दिवा घेऊन ये, आणि ही शिकार आंत घेऊन जा."

दिव्याच्या उजेडांत त्यांना तो वाघ दिसला. दोघेंहि भिऊन दोन दोन पावलें मागें सरकलीं.

"हा दारांत घोडा कोणाचा आहे?" तिनें विचारलें.

वीर प्रवासी पुढें होऊन म्हणाला–"माझा आहे. मी राजधानीकडे निघालों आहें. पण रस्ता चुकल्यामुळें येथें आलों. अंधार पडल्यामुळें निरुपाय झाला. आपल्या घरांत उजेड दिसला. म्हणून रात्रीपुरती टेकायला जागा मिळेल का म्हणून विचारीत होतों."

"काय म्हणावें म्हातारीला! पाहुण्याला खुशाल बाहेर उभा केला आहे. क्षमा करा हं तिला. आज ह्या वाघाशीं थोडी झुंज करावी लागल्यामुळें उशीर झाला. बरं या. बसा असे." सून म्हणाली.

सून आंत गेली चटकन वाघाचें मांस काढून शिजविलें आणि पाहुण्याला वाढलें. स्वयंपाक चांगला झाला होता. वाढतांना ती मोठ्या नम्रतेनें म्हणाली–"आमचं गरीबांचं अन्न गोड करून घ्या."

"वा! वा!! असें काय म्हणतां! फार छान झाला आहे स्वयंपाक." प्रवासी म्हणाला.

जेवणें आटोपल्यावर तो सुनेला म्हणाला–"आपण बाई असून पुरुषासारखा पराक्रम आहे आपल्या अंगांत आणि त्याचबरोबर आपला विनय सुद्धां स्त्रीला साजेसाच आहे. मग आपण आपल्या सासूचाच आदर कां नाहीं करीत?"

त्याचें वाक्य पूर्ण होण्याच्या आंतच सून नागिणीप्रमाणें उगळून म्हणाली–"म्हातारीनें चहाडी केलेली दिसते आहे."

"शांतं पापं! छे! छे!! त्या माउलीनें कांहीं सांगितलें नाहीं. तुम्ही त्यांच्याशीं केलेल्या व्यवहारावरूनच ती अनुमान केलें. बाकी तुम्ही सुसंस्कृत व सभ्य दिसतां त्या बद्दल प्रश्नच नाहीं." तो म्हणाला.

सुनेचा राग अनावर झाला. तिनें एका हातांत दिवा घेतला आणि दुसऱ्या हातानें त्या वीराला फराफरा ओढीत बाहेर अंगणांत आणलें. एके ठिकाणीं मुकाट्यानें उभें राहण्यास सांगितलें, आणि अंगणांतील त्या मोठ्या दगडांपैकीं एका दगडावर दगडानें रेघ ओढीत म्हणाली–"एक दिवस सासूबाईनीं असें केलें. दुसऱ्या दगडावर दुसरी रेघ ओढीत आणखी एक दिवस असें केलें आणि तिसऱ्या दगडावर रेघ ओढीत आणखी एक चूक सांगितली. रेघा बोट बोट आंत गेल्या होत्या. तें पाहून तर त्या वीराचे डोळेच पांढरे झाले.

ह्या बाईत कांहीं दैवी शक्ति असली पाहिजे. त्या शिवाय कांहीं दगडावर बोटभर खोल रेघ उठणार नाहीं. तें कांहीं असो आपल्याला कांहीं तरी करून येथून लवकर पाय काढला पाहिजे. हें विचार त्याच्या मनांत घोळत होते. तोंच तिनें त्याला प्रश्न केला. म्हणाली—"सांग आतां, मी ज्या गोष्टी सांगितल्या त्यांत चूक कोणाची वाटते तुला?"

"तुम्ही सांगितलेल्या सर्व गोष्टींत तर आपल्या सासूचीच चूक आहे हें स्पष्टपणें दिसत आहे. त्यांत संशय करण्याची गरजच नाहीं." प्रवासी म्हणाला.

"झालं तर मग. पटली ना तुमची खात्री? मला तेंच पाहिजे होतें. उगीच नको कोणाचा गैरसमज व्हायला." असें म्हणत ती उठली.

घरांत गेली पाहुण्यासाठीं अंथरुण पांघरूण घेऊन आली. बाहेरच्या ओसरीवर घालून दिलें. नंतर घोड्याला नीटपणें दगडाला बांधून त्याला दाणापाणी दिलें. त्याच्या पाठीवरून हात फिरविला. नंतर पाहुण्यास निजावयास सांगून ती आंत निघून गेली.

अंथरुणावर पडतां पडतां त्यानें सुटकेचा एक श्वास सोडला. मनांत म्हणाला—"आहे खरी राक्षशीण. काय करील सासू बिचारी हिच्या पुढें. आतांच्या अनुभवावरून कान धरला कीं पुन्हां कोणाच्या भानगडींत पडतां कामा नये."

तो थोडा वेळ अंथरुणावर पडून राहिला. त्याला झोंप कांहीं लागेना. शेवटीं उठला व हळूंच बाहेर पडला. आपला घोडा घेतला आणि फाटका बाहेर गेला. आपण येथून सही सलामत सुटलों म्हणून परमेश्वराचे आभार मानले. घोड्यावर स्वार झाला आणि त्याला टांच मारून पसार झाला.

शाहणा घोडा

पाळीव जनावरांमध्यें घोडा हुशार आणि समजूतदार प्राणी म्हणून समजला जातो. कुत्र्याप्रमाणें सदोदित सेवा करण्याची त्याला संधि मिळत नाहीं. तरी संधि मिळतांच त्याची बुद्धि काम कर ते. अमेरिकेंतील लोकांनीं जेव्हां इंग्रजांविरुद्ध बंड पुकारलें त्या वेळच्या युद्धांतली ही गोष्ट आहे.

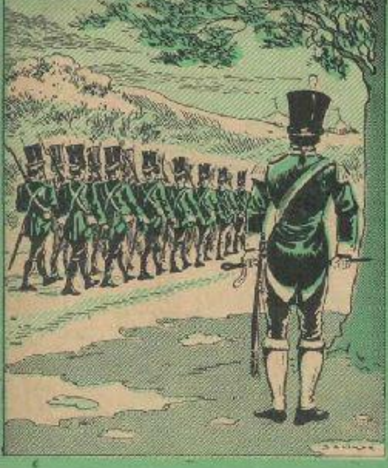
अमेरिकेंतील कनेटिकट राज्यांत मोजेस गुडदेन नांवाचा एक मुलगा होता. त्याच्या जवळ एक लाल रंगाचा घोडा होता. त्याचें नांव होतें जेनी. तो मोठ्या प्रेमानें त्याला कांहीं कांहीं शिकवीत असे आणि त्याची अमी सेष्टर नांवाची एक समवयस्क मैत्रीण होती तिला, तें दाखवीत असे. ती दोघें फार कौतुक करीत त्या घोड्याचें.

मोजेस बारा वर्षांचा होता. तेव्हां एकदां त्यानें आपल्या घोड्याला चाबकाच्या तालावर पुढील दोन्हीं पाय उचलून नाचायला शिकविलें.

घोडे बँडच्या आवाजावर किंवा दुसऱ्या मैदानी वाद्य संगीताच्या आवाजावर तालांत मान हलवून आणि पावलें टाकून साथ देत असलेले आपण पाहातों. घोड्यांच्या नाचा बाबत अमीला कांहीं माहीत नसल्यानें ती मोजेसला म्हणाली—"तूं मोठा झालास म्हणजे ह्या घोड्याला सरकशींत पाठव. म्हणजे तो जगभर हिंडून येईल."

तो घोडा खरोखरच सर्कशींत पाठविण्याच्या लायकीचाच होता. मोजेसनें त्याला सरकशींत पाठविलें नाहीं. पण त्याच्याकडून त्याहून जास्त महत्वाचें काम करून घेतलें.

कांहीं वर्षें लोटलीं. अमेरिकेंतील तेरा राष्ट्रांनीं स्वातंत्र्याची घोषणा केली. अर्थातच ब्रिटिशांच्या बरोबर युद्ध सुरू झालें. ह्या

युद्धांत अमेरिकन सैन्याचा सेनापति जॉर्ज वॉशिंगटन होता. अमीचे वडील सैन्यांत होते. मोजेस सुद्धां भर्ती झाला. थोड्याच दिवसांत तो लेफ्टनंट झाला. स्त्रियांबरोबर अमी लोकरीचे कपडे तयार करून सैनिकांना मदत करीत असे.

मोजेसला सैनिकांना कवायत शिकविण्याचें काम करावें लागे. त्यामुळें घोड्यावर बसून इकडे तिकडे भटकावयाला त्याला फार कमी वेळ मिळत असे.

सन् १७७७ मध्यें थंडीच्या सुमारास वॉशिंगटनच्या सैन्यांत अन्नवस्त्राची फार तूट भासूं लागली. त्यामुळें बरेच सैनिक आजारी पडले. वॉशिंगटन काळजींत पडला.

त्याला मदत करण्यासाठीं हार्टफर्डच्या लोकांनीं वर्गणी गोळा करण्यासाठीं फंड उभा केला. हें सारें धन वाली फोर्ज नांवाच्या ठिकाणीं पोहोंचवावयाचें होतें. पण तें काम म्हणजे एक दिव्यच होतें. मोजेसनें त्याची जबाबदारी आपल्यावर घेतली. पैसे घेऊन तो निघाला. जाण्यापूर्वी तो अमीला भेटावयाला गेला. मोजेसचें तें साहस पाहून तिला बरें वाटलें. तरी मनांत एक शंका होती, तो निर्विघ्नपणें ह्या संकटांतून कसा काय पार पडेल. म्हणाली—"घोड्यावर एवढें सोनें चांदी लादून एकटा जात आहेस. समज वाटेंत तुला लाल डगलेवाल्या इंग्रजांनीं पाहिलें तर!"

"तें संकट तर आहेच. परंतु पैसे पोहोंचविणें सुद्धां तितकेंच महत्वाचें आहे. कांहीं तरी युक्ति करून मार्ग काढावयाचा आहे." मोजेस म्हणाला.

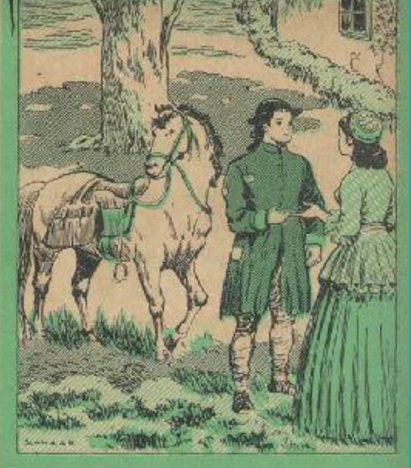
मोजेसनें त्याला कोणी ओळखूं नये म्हणून साधे कपडे घातले होते. पण तो घोडा इतका चांगला होता कीं सहज त्याच्यावर कोणाचीहि नजर पडली असती. अमी म्हणाली सुद्धां—"लाल डगलेवाल्यांनीं पाहिलें तर हा घोडा जरूर ओढून घेऊन जातील."

"त्या साठीं जेनीला तयार केलें आहे. आलेंच तसें संकट तर त्याच्यावर भरंवसा." मोजेस म्हणाला.

अशा तऱ्हेनें अमीचा निरोप घेऊन मोजेस निघाला. वाटेंत त्याला एक नदी लागली. तिच्या किनाऱ्या किनाऱ्यानें जात असतां घोड्याचें व त्याचें अंग चिखलानें भरलें. नंतर तो पुन्हां सरळ वाटेनें जाऊं लागला.

ह्या प्रवासांत त्याला त्याच्या पक्षांतील लोकांच्या कडेच मुक्काम करावयाचा होता. त्या लोकांची यादी मोजेस जवळ होती. सोइस्कर ठिकाणीं मुक्काम करीत तो चालला होता.

एक दिवस निर्विघ्नपणें पार पडला. दुसऱ्या दिवशीं लाल डगलेवाल्यांच्या सैन्याच्या तुकड्या त्याला दोन वेळां दिसल्या. त्यावेळीं तो लपून बसला. एका वेळीं पुलाच्या खालीं आणि दुसऱ्या वेळीं गवताच्या गंजीच्या पाठीमागें. सुदैवानें ह्या दोन्ही वेळां कोणाचीच दृष्टि त्याच्याकडे वळली नाहीं.

रात्र होईपर्यंत आपल्या मुक्कामाच्या ठिकाणीं आला. तें एक हॉटेल होतें. त्याचें नांव 'बेल अँड कॅंडल' असें होतें. त्याचा मालक स्वातंत्र्यवादी पक्षांतील असल्यामुळें मोठ्या सावधगिरीनें मोजेसची सोय करण्यांत आली. त्यांतून विशेष सोय करण्याचें कारण म्हणजे त्याच हॉटेलांत दोन इंग्रज सैनिक अधिकारी उतरले होते.

हॉटेलच्या मालकानें जेनीला सर्व घोड्याबरोबर न बांधतां वेगळ्याच तबेल्यांत बांधावयास सांगितलें होतें. त्या घोड्याच्या अंगावर चिखल उडाला असला तरी त्याची

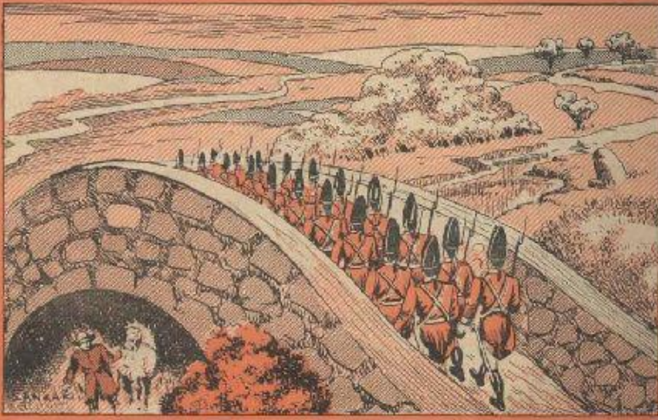

जात कांहीं लपत नव्हती. तो चटकन कोणाच्या नजरेस पडूं नये व बदलला जाऊं नये म्हणून मालकानें त्याची फार काळजी घेतली होती.

सर्व सैनिक अधिकारी व मोजेस जेवायला एकदमच बसले. त्यांनीं त्याला पाहिलें, पण त्यांना कांहीं संशय आला नाहीं. रात्रीं झोपतांना मोजेस आपला थैल्या उशाखालीं घेऊनच झोंपला होता.

चौथ्या दिवशीं दुपारीं मोजेस न्यूयार्क शहरीं येऊन पोहोंचला. तेथें एका रस्त्यांतून जात असतां एके ठिकाणीं तो पुढील रस्ता विचारण्यासाठीं म्हणून थांबला. तेवढ्यांत समोरच्या घरांतून दोन लाल डगलेवाले बाहेर पडले. त्यापैकीं एकानें जेनीचा लगाम धरला आणि म्हणाला–"माझ्या तट्टापेक्षां हें घोडं चांगलें आहे." "माझ्या घोड्यापेक्षां सुद्धां चांगला दिसतो आहे रे?" दुसऱ्यानें दुजारा दिला. "आपण ओली सुकी करून ठरवूं या घोडा कोणी घ्यावयाचा तें."

मोजेस मंद स्मित करून म्हणाला– "तुम्ही फंसाल हें घोडं घेऊन? फार वाईट जात आहे."

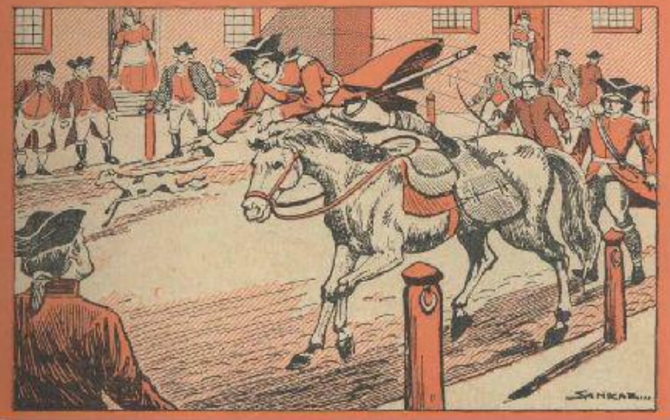

"आम्हांला फसवूं नकोस. आम्हांला घोड्याची पारख आहे." एक जण म्हणाला.

"हा मध्येंच केव्हां तरी बिथरतो. त्या-वेळीं तो मला सुद्धां पाडून टाकतो. तुम्ही सरकारी नोकर!" मोजेसनें अगदीं साधेसुदें उत्तर दिलें.

"उगीच गप्पा मारूं नकोस. उतर घोड्यावरून अगोदर." एका सैनिकानें पकडून म्हटलें.

मोजेस निरुपाय म्हणून उतरला. सारें सामान काढून घेतलें आणि जेनीला कांहीं तरी खूण केली. शिपाई घोड्यावर बसला व त्याचा लगाम ओढला. त्या-बरोबर तो जो भरधांव सुटला तो थांबलाच नाहीं आणि पुढें जाऊन एके ठिकाणीं एकदम थांबला त्यामुळें शिपाई जमिनीवर पडला. भोंवती गर्दी जमा झाली. तेवढ्यांत तेथें त्या शिपायाचा साथीदार आला. त्यानें देखील घोड्याला पाहण्यासाठीं त्याच्यावर टांग टाकून टांच मारली. घोड्यानें त्याला एक गटारच दाखविलें. त्याला मोजेसचा खूप राग आला. म्हणाला–"लक्षांत ठेव, पुन्हां जर का घोडा घेऊन आमच्या नजरेस पडलास तर तुझी चामडीच सोलवीन."

संकट तर टळलें होतें. मोजेसनें आपल्या घोड्याचा लगाम हातीं धरला. कोणी पाठलाग करीत नाहीं असा विश्वास वाटल्यावर मग तो घोड्यावर बसला. गल्लींतून वळणें घेत घेत तो शहराच्या बाहेरील रस्त्यास लागला. तो दुसरे दिवशीं दुपारीं सैनिकी शिबिरांत जाऊन पोहोंचला.

वॉशिंगटन आपल्या सैन्याला धीर देऊन कसें तरी त्यांचें समाधान करीत होता. परंतु आंतून त्याला खर्चाची काळजीच लागून राहिलेली होती. मोजेसनें त्याच्याकडे पैसे पोंचते करून त्याला नमस्कार केला व उलट्या पावलीं परत फिरण्याच्या विचारांत होता. तोंच वॉशिंगटननें त्याला थांबावयास सांगितलें. त्याची चौकशी केली. सर्व सैनिकांसमोर त्याचें कौतुक केलें आणि वक्षीसहि दिलें.

जनतेनें अशा तऱ्हेनें पैसे देऊन ह्या चळवळीमार्गें आपलें पाठबळ व्यक्त केलें, या गोष्टीचा वाशिंगटनला आनंद झाला. लोकांच्या पाठिंब्यानें सैनिकांत नवा उत्साह आला. मोजेसनें सुद्धां स्वातंत्र्य मिळविल्या-शिवाय परतावयाचें नाहीं असा निर्धार केला.

कांहीं दिवसांनां हें स्वातंत्र्य युद्ध संपलें. वॉशिंगटनचा विजय झाला. सर्व सैनिक आपापल्या घरीं परतले. मोजेसला व त्याच्या घोड्याला सुद्धां वॉशिंगटननें त्यांच्या उत्तम कामगिरी बद्दल इनाम पाठविलें.

पुढें इ.स. १७७९ मध्यें मोजेस व अमी ह्यांचें लग्न झालें. त्यांचा संसार फार सुखाचा झाला. त्यांना बारा मुलें झाली. मोजेसच्या ह्या कामगिरीची आठवण म्हणून पैसे घेऊन गेलेल्या पिशव्या त्यानें अगदीं जपून ठेविल्या होत्या. आज देखील त्याच्या वंशजांच्याकडे त्या फार काळजीपूर्वक ठेविलेल्या आहेत.

फोटो जोडनांवें चढाओढ

डिसेंबर १९६० :: बक्षिस १० रुपये

कृपा करून जोडनांवें पोस्ट-कार्डावरच पाठवावीत.

वरील फोटोंची ओळख करून देणारीं जोड-नांवें दोन ते चार शब्दांत किंवा त्याहून मोठीं पण परस्परांशीं थोडेंफार साम्य दर्शविणारीं असावीत आणि तीं जोडनांवें पोस्ट-कार्डावर स्वतःचें गांव व संपूर्ण पत्त्यासह ७ आक्टोबर १९६० पूर्वीं खालील पत्त्यावर पाठवावीत. पोस्ट-कार्डाखेरीज आलेलीं जोडनांवें स्वीकार-ण्यांत येणार नाहींत.

चांदोबा फोटो जोडनांवें चढाओढ,
चंदामामा प्रकाशन, मद्रास-२६.

आक्टोबर महिन्याचा निकाल

या महिन्यासाठीं खालील जोडनांवें सर्वोत्तम ठरलीं आहेत. या महिन्याचा अंक प्रसिद्ध होतांच बक्षिस १० रुपये मनिऑर्डरनें प्रेषकाचें नांवीं रवाना करण्यांत येईल.

पहिला फोटो : **दिसतें तसें नसतें !**

दुसरा फोटो : **म्हणूनच जग फसतें !!**

प्रेषक : **श्री. आर. डी. रणपिसे**

C/o एच १८-५ ऑर्डिनन्स फॅक्टरी इस्टेट, पो. अंबरनाथ, जिल्हा ठाणें.